

FRANÇOIS LAURENT EN HET SCHOOLSPAREN in het Belgisch Volksonderwijs in de tweede helft van de negentiende eeuw

door

Marianne VELDEMAN

Bijna honderd jaar geleden overleed de progressief-liberaal François Laurent. Op zijn initiatief werd in oktober 1866 het schoolsparen ingevoerd in de Gentse gemeentelijke scholen. Schoolsparen betekende dat de kinderen geld meebrachten naar school, om het op die manier te sparen bij de Algemene Spaar- en Lijfrentekas. Laurent richtte zich naar alle geledingen van het lager onderwijs: kleuter-, lagere en adultenscholen. Zijn initiatief heeft zich van Gent naar heel België uitgebreid, en zelfs ver daarbuiten.

Om het theoretisch fundament van het schoolsparen beter te begrijpen, hebben wij een aantal werken van de initiatiefnemer zelf geanalyseerd. Een tweetal dossiers uit het stadsarchief van Gent lieten ons toe na te gaan hoe de ideeën van Laurent in de Gentse scholen werden gerealiseerd en wat de eerste resultaten daarvan waren. Vooral wat de praktische kant van het schoolsparen betreft, hebben we een beroep gedaan op het archief van de Algemene Spaar- en Lijfrentekas. Aan de hand van de cijfergegevens die werden gepubliceerd in de driejaarlijkse rapporten over de situatie van het lager onderwijs in België, konden wij de evolutie van het sparen in de Belgische scholen tussen 1884 en 1911 bestuderen. Om na te gaan hoe belangrijk het spaarzaamheidsonderwijs was, hebben wij een aantal lees- en rekenboekjes uit de behandelde periode doorgenomen. Tot slot werd de houding van de pedagogische wereld t.a.v. het nieuwe fenomeen aan de hand van periodieken geanalyseerd.

In dit artikel ligt de nadruk vooral op de figuur van François Laurent en de verwezenlijking van zijn theorieën in het Gentse onderwijs.

I. FRANÇOIS LAURENT, DE PIONIER VAN HET SCHOOLSPAREN. BIOGRAFISCHE NOTA

François Laurent werd in juli 1810 geboren in de stad Luxemburg en overleed te Gent de elfde februari 1887.

Zijn vader, een pruikenmaker, moest hard werken voor zijn dagelijks brood. Op zestienjarige leeftijd wilde Laurent aan de universiteit filosofie gaan studeren. Hij dacht op dat ogenblik nog niet aan rechten „parce qu'il faut de la fortune pour devenir magistrat ou avocat”¹. Over zijn

(1) Dat blijkt uit een brief die Laurent op het einde van zijn leven schrijft aan een Italiaanse vriend: F. LAURENT, *Commemorazione di Leone Bollaffio*, Genua, 1887.

moeder schrijft Laurent met de grootste eerbied en bewondering: „Elle aimait passionnément les pauvres et trouvait moyen de les secourir en se privant”². Zij heeft Laurents leven in belangrijke mate beïnvloed: „J’ai toujours eu une prédilection pour les pauvres, c’est un héritage maternel”. Het is duidelijk dat de latere ideeën van Laurent beïnvloed zijn door wat hij in zijn jeugd heeft ervaren en meegemaakt.

In 1828 won de jonge Laurent een gouden medaille in een universitaire wedstrijd met een verhandeling over „De oorzaken van het zedeverval en de gevolgen daarvan op het staatsbestel te Rome”. Hij heeft zich altijd nogal aangetrokken gevoeld tot de studie der geschiedenis. Voor hem was dat niet alleen het verhalen van de gebeurtenissen in het verleden, maar de geschiedenis is voor alles „raadgeefster der staatslieden”³. Na zijn studies te Leuven⁴ en te Luik behaalde hij in 1832 zijn rechtsdiploma. Twee jaar lang werkte hij als advocaat in zijn geboortestad Luxemburg. Zijn succesrijke loopbaan begon in 1834 met een benoeming als hoofd van de afdeling wetgeving op het ministerie van Justitie te Brussel⁵. Een jaar later werd Laurent hoogleraar aan de rijksuniversiteit te Gent. Hij doceerde er encyclopedie van het recht en publiek recht, en vanaf 1857 — tot 1882 — burgerlijk recht.

In 1835 trad Laurent in het huwelijk met de zuster van Victor Tesch⁶.

Geleidelijkaan heeft Laurent een belangrijke publicistische activiteit ontwikkeld. Zijn werken kunnen grosso modo ingedeeld worden in drie groepen: een aantal lijvige rechtskundige werken⁷, polemische geschriften tegen de Katholieke Kerk⁸ en sociaal geïnspireerde werken, waarin Laurent zich opwierp als de verdediger van de volksklasse⁹. Zijn antiklerikale houding kwam o.a. ook tot uiting in zijn colleges te Gent. Wij verwijzen hier naar wat men is gaan noemen „de zaak van de Gentse universiteitsprofessoren” of „de zaak Brasseur-Laurent”¹⁰.

Met de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1863 stelde Laurent zich kandidaat op de liberale lijst. Hij werd verkozen tot lid van de Gentse

(2) ID., *Commemorazione*, p. 8.

(3) H. KEURVELS, *Hulde aan François Laurent*, Gent, 1908, p. 27.

(4) Op dat ogenblik was de universiteit van Leuven een staatsuniversiteit.

(5) Deze functie had Laurent te danken aan zijn Luikse professor Ernst, waarover hijzelf zegt: „si je suis juriste, je le lui dois”.

(6) Liberale minister van Justitie in het kabinet-Rogier-Frère-Orban, 1857-1864.

(7) De voornaamste hiervan zijn „*Principes de droit civil*” en „*Histoire du droit des gens et des relations internationales*”.

(8) Cfr. „*Lettres d’un républicain libéral à un progressiste catholique*” en „*L’église et l’état*”.

(9) Op deze werken komen we later uitvoerig terug.

(10) Beide professoren werden er door een aantal studenten van beschuldigd de goddelijkheid van Christus in twijfel te hebben getrokken. Daarop zond minister De Decker op 7-10-1856 een circulaire aan de rijksuniversiteiten, waarbij hij aandrang op een zo groot mogelijke terughoudendheid vanwege de professoren bij het behandelen van ideologische stellingen. Dankzij het verzoenend optreden van Kardinaal Sterckx kon men tot een compromisplossing komen. G. JACQUEMYS, *La condamnation de l’université de Gand par les évêques belges en 1856*, in *Revue de l’université de Bruxelles*, XXXVIII, 1932-1933, p. 45-58. E. LAMBERTS, *De Heilige Stoel en de zaak Laurent-Brasseur (1856)*, in *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, II, 1970, p. 83-111.

gemeenteraad. Zijn taak bestond vooral in het geven van adviezen bij rapporten i.v.m. studiebeurzen, krankzinnigengestichten en onteigeningen. Vrij vroeg echter distantieerde hij zich van de rest van de liberale groep door zijn interesse voor de arbeidersmassa. Dit is één van de redenen — zoniet de reden — waarom Laurent in 1872 niet meer op de lijst voorkwam. De liberale groep, die haar kiezers vooral recruteerde uit de middenstand, kon het niet Kroppen dat één van haar leden zich bezighield met het oprichten van verbruikerscoöperaties voor de arbeiders. Dat ging immers lijnrecht in tegen de belangen van de kleine handelaars. Bovendien werd ook de anti-Vlaamse houding van de Gentse professor niet door iedereen geduld¹¹.

Reeds als gemeenteraadslid toonde Laurent speciale belangstelling voor het onderwijs¹². Vanaf 1872 hield hij zich nog bijna uitsluitend bezig met onderwijsproblemen. Samen met Auguste Wagener¹³ en Gustave Callier¹⁴ bouwde hij de Gentse *Commission des écoles primaires* uit tot een belangrijke instelling¹⁵. Tot enkele jaren voor zijn dood heeft hij zich met onvermoeide ijver hieraan gewijd. Op zijn initiatief ontstond in 1872 ook de „Kring tot aanmoediging van het lager onderwijs”. Deze vereniging verleende beurzen aan ouders wier kinderen nog schoolliepen na hun twaalfde jaar.

In 1877 kreeg Laurent van zijn vereerders een portret aangeboden, geschilderd door Lieven de Winne¹⁶. Tien jaar later stierf hij op de leeftijd van 76 jaar. Bij zijn begrafenis op veertien februari 1887 werd hem vanuit verschillende hoeken hulde gebracht¹⁷. Op 17 november 1908 werd zijn standbeeld — zij het na vrij hevige discussies in de gemeenteraad¹⁸ — ingewijd op de Laurentplaats. Deze gebeurtenis ging gepaard met een feestelijke viering, die werd opgeluisterd door de Artisten-Muzikanten Egmont en wel 500 zangers uit de Laurentkringen. Toen het doek waarmee het beeld bedekt was, werd neergehaald, werd de Brabançonne aangeheven. De uitvoerder van het werk kreeg een staande ovatie van de talrijke aanwezige notabelen én van een grote groep onderwijzers, stu-

(11) In 1869 deed zich in de Gentse gemeenteraad een incident voor tussen Laurent en de flamingant Vuylsteke. R. WARLOMONT, *François Laurent, juriste, homme d'action et publiciste (1810-1887)*, Brussel, 1948, p. 47-48.

(12) Laurent verdedigde in de gemeenteraad o.a. de oprichting van een rijksnormaalschool voor meisjes te Gent.

(13) Gemeenteraadslid van de stad Gent.

(14) 1819-1863, was professor aan de Gentse universiteit, lid van de Gentse gemeenteraad en van 1858 tot 1863 schepen van Onderwijs.

(15) J. LORY, *Libéralisme et instruction primaire, 1842-1879; introduction à l'étude de la lutte scolaire en Belgique*, 2 dln., Leuven, 1979, p. 350.

(16) V. FRIS, *De historische persoonsnamen der straten van Gent, Honderd levensbeschrijvingen, Een prijsboek voor de schooljeugd*, Gent, 1922, p. 80.

(17) *François Laurent, Discours prononcé lors de ses funérailles le 14-2-1887*, Gent.

(18) In de gemeenteraadzitting van 5-5-1902 weigerde De Ceulenaer de gevraagde toelage van 10.000 frank in naam van de katholieke partij, wegens het antiklerikalisme van Laurent. Edward Anseele, die dankzij Laurent aan het atheneum had kunnen studeren, slaagde er echter in de gemeenteraad te overtuigen van de verdiensten van Laurent.

denten en leden van de Laurentkringen. In hun toespraken brachten de Schepen van onderwijs, H. De Ridder, de rector van de Gentse universiteit Leboucq en de Heer Braun, Burgemeester van Gent, hulde aan een „groot man”!

II. DE THEORIEEN VAN FRANÇOIS LAURENT

1. *De maatschappelijke context*

De negentiende eeuw staat alom bekend als zijnde de eeuw van de industrialisatie. Vooral na 1850 deden zich, tengevolge van de industriële revolutie, belangrijke maatschappelijke veranderingen voor. Eén daarvan is het ontstaan van een grote groep industrie-arbeiders, samen gebracht onder de gemeenschappelijke noemer, het proletariaat. De omstandigheden waarin deze nieuwe en vrij talrijke bevolkingsgroep leefde, waren vaak alles behalve rooskleurig. Vandaar dat men vanuit verschillende hoeken daartegen ging reageren. Het ligt niet in onze bedoeling de verschillende oplossingen ten aanzien van het nieuwe arbeidersvraagstuk weer te geven. Eén specifiek initiatief willen we echter onder de aandacht van de lezer brengen; m.n. dat van de progressief-liberaal François Laurent.

Het succes van de Internationale was voor Laurent een duidelijk teken aan de wand¹⁹. Als universiteitsprofessor en burger van de stad Gent werd hij in de eerste plaats in zijn eigen stad geconfronteerd met het arbeidersprobleem. In 1877 werd daar een congres gehouden, waarbij tevergeefs geprobeerd werd om de in 1872 ontbonden afdeling van de socialistische Internationale opnieuw in te richten²⁰. De maatschappelijke verhoudingen tussen arm en rijk, tussen arbeiders en fabrikanten werden scherp naar voren gebracht. Bij de arbeiders heerste een houding van wantrouwen tegenover diegenen die hen uitbuiten. In dit opzicht was Laurent zijn tijdgenoten ver vooruit. Voor de verlichte burgerij bestond de sociale kwestie op dat ogenblik nog niet. Hij echter zag dat de verheffing van de arbeidersmassa het grootste probleem was van de negentiende eeuw. Om de sociale revolutie te verhinderen, om te voorkomen dat arbeiders en kapitalisten tegenover elkaar zouden komen te staan, moest iets gedaan worden aan de benarde levensomstandigheden van het proletariaat. Alleen onder die voorwaarden zou men erin slagen, de arbeiders uit socialistisch of communistisch vaarwater weg te houden²¹. Laurent was er heilig van overtuigd, dat de arbeider zelf zijn situatie

(19) De eerste internationale arbeidersassociatie ontstond in 1864 in Londen met de bedoeling een internationaal verbond van arbeidersorganisaties uit de sterkst geïndustrialiseerde landen te vormen. Zij benadrukte dat de arbeiders zelf voor hun ontvoogding moesten instaan.

(20) H. VAN WERVEKE, *Gent, schets van een sociale geschiedenis*, Gent, 1947, p. 115.

(21) M. REYNEBEAU, *De Gentse universiteit als katalysator in het politiek groei-proces (1846-1870)*, Gent, 1979, p. 75.

kon verbeteren. Als middelen daartoe kon hij aanwenden : orde, spaarzaamheid en vooruitziendheid²². De beoefening van deze drie deugden zou leiden tot de opheffing van het proletariaat, aangezien elke arbeider de kans kreeg om eigenaar te worden. Het middel bij uitstek om dat te bekomen was het sparen²³! Spaarzaamheid zou leiden tot een verbetering van de materiële situatie van de arbeider. Bovendien werden arbeid en kapitaal nu bijeengebracht in dezelfde handen ; de strijd van het één tegen het andere zou uitblijven en de rust zou in de samenleving terugkeren. De heersende ongelijkheid hield een opdracht in voor de rijke ten aanzien van de arme. De rijke moest zijn fortuin gebruiken ten voordele van de arme. De onderlinge solidariteit tussen de verschillende klassen in de samenleving was een plicht! In het christendom werd verkondigd dat de rijken geboren zijn om de armen te dienen. Laurent reageerde scherp tegen het geven van aalmoezen. Hij noemde dat uitvluchten die de mensen gebruiken om hun zonden af te kopen. Ze veranderen echter niets aan de fundamentele oorzaken. Vanuit zijn anti-klerikale opvattingen beschouwde Laurent de liefdadigheid van de Kerk als een poging om haar dominantie te consolideren. Hij reageerde tevens tegen de talrijke liefdadigheidsgenootschappen, omdat zij volgens hem de geest van vooruitziendheid voeden, en op die manier de miserie vereeuwigen. Aan de arbeider moest een gevoel van eigenwaarde worden bijgebracht. Laurent predikte een andere vorm van liefdadigheid, die van „instruction - éducation - épargne”²⁴. De *Société Callier* bijvoorbeeld was zo'n vereniging opgericht door rijke burgers van Gent ten voordele van de armen²⁵. Zij gaf het geld voor het verdelen van spaarboekjes en -prijzen aan de arbeiderskinderen. Wanneer de arbeider de bezorgdheid van de rijke voor zijn lot opmerkte, zou dit leiden tot verzoening tussen beide groepen. Ook de fabrikanten haalden voordeel uit deze manier van investeren. De spaarzame arbeider was immers volgens Laurent een oppassende en gewetensvolle werknemer. Door te sparen kon de arbeider voorkomen dat hij de hulp van weldadigheidsinstellingen moest inroepen. Veel lovenswaardiger was diegene die steunde op „la vertu simple et forte du self-help”²⁶.

Met spijt moest Laurent echter vaststellen dat de overheid — dit wil zeggen de hogere klassen — zich te weinig interesseerden voor de problemen van de arbeiders. Als aanhanger van het liberale individualisme gaf hij nochtans toe dat de staat alleen moest tussenkomen, daar waar de individuele hulp onvoldoende was. Aangezien dit laatste inderdaad het geval was, moest de staat zijn invloed doen gelden om aan de noden

(22) Diezelfde problematiek kwam aan bod in de werken van Samuel Smiles, die in vertaling in Gent werden uitgegeven.

(23) F. LAURENT, *De werkliedengenootschappen van Gent*, Gent, 1878, p. 257: *Bijlage (Wat men moet sparen om op zijn 25ste een kapitaal van 1500 frank te bezitten)*.

(24) F. LAURENT, *Les sociétés ouvrières de Gand*, Brussel, 3de uitg., 1880, p. 333.

(25) De leden van deze vereniging waren gemeenteraadsleden, volksvertegenwoordigers, senatoren, ambtenaren, ...

(26) R. WARLOMONT, *o.c.*, p. 53.

van het volk tegemoet te komen. De massa kende de staat alleen in zijn hoedanigheid van politie of fiscus, m.a.w. als uitbouter of verdrukker van het gewone volk. Door actief mee te werken aan de verbetering van het lot van een massa van zijn onderdanen kon de staat het heersende wantrouwen wegnemen. De natie is immers samengesteld uit alle burgers. In deze optiek wenste Laurent — op lange termijn — ook te komen tot de veralgemening van het stemrecht. Cijnskiesrecht had volgens hem te maken met de onwetendheid van de arbeiders. Wanneer zij leren lezen, schrijven, en vooral sparen, konden zij aanspraak maken op hun burgerlijke rechten. Dan verdween immers de grote onwetendheid onder de werkende klassen en konden zij met kennis van zaken hun stem uitbrengen. Naast de materiële verbetering beschouwde Laurent de intellectuele vooruitgang van de arbeider als een absolute noodzaak. Hij wilde de arbeider leren, dat zijn geluk in de eerste plaats van hemzelf afhing. Omdat het erg moeilijk was, deze gedachten onder de — volwassen — arbeidersbevolking te verspreiden, richtte Laurent zich naar de kinderen. Zij waren nog meer ontvankelijk voor nieuwe ideeën en konden op hun beurt de oudere generaties beïnvloeden. Laurent pleitte voor een verbetering van het volksonderwijs. Hij wees tevens herhaaldelijk op de belangrijke plaats die de onderwijzer hierin te vervullen had²⁷. In de eerste plaats ijverde Laurent voor de verlenging van de leerplicht tot 14 jaar, en in het avond- en zondagsonderwijs tot 21 jaar. Het schoolverzuim van de arbeiderskinderen lag rond het midden van de negentiende eeuw erg hoog, vooral tengevolge van de jonge leeftijd waarop de kinderen naar de fabriek trokken. Wanneer de kinderen te vroeg de school verlieten, wierp de daar gegeven opvoeding weinig vruchten af. Laurent betreurde ten eerste de onverschilligheid van de wetgever tegenover het volksonderwijs²⁸. Het kind had recht op onderwijs en opvoeding. Het was de plicht van de staat om dat te verzekeren! Voor de hoge kinderarbeid stelde Laurent de ouders verantwoordelijk. De staat moest tussenkomen en de taak van de ouders, die vaak zelf onwetend waren op dit terrein, overnemen. Hij pleitte voor het bij wet vastleggen van een minimumleeftijd waarop de kinderen in de fabriek mochten werken. Een kind van zeven jaar in een fabriek stoppen, noemde Laurent een intellectuele en morele moord²⁹.

2. De taak van het onderwijzend personeel

In 1872 schreef Laurent zijn *Conférence sur l'épargne*. Deze brochure was bedoeld voor de leerlingen van de normaalscholen. In een citaat van Rossi³⁰ op de titelpagina wees Laurent op het grote belang van het sparen voor de samenleving: „Les salles d'asiles et les Caisses d'Épargne peuvent, à elles seules, changer la face de la société”. Het werk werd

(27) In zijn *Conférence sur l'épargne* richtte Laurent zich heel in het bijzonder tot de normalisten.

(28) In België werd de leerplicht pas in 1914 ingevoerd.

(29) F. LAURENT, *Sociétés ouvrières*, p. 195.

(30) Italiaans economist uit de negentiende eeuw.

bekroond met de Guinard-prijs³¹. De jury was het erover eens dat het werk, ondanks zijn gering aantal bladzijden, erg goed tegemoet kwam aan de gestelde eisen. Ook zijn *Réformation morale de la classe ouvrière* was bedoeld als handleiding voor het onderwijzend personeel. Het bevatte tevens een aantal raadgevingen voor de leerlingen van de adultenscholen³². Laurent had van dit werk een soort geestelijk testament gemaakt. In de slotwoorden richtte hij zich nog eens heel speciaal tot het onderwijzend personeel: „Ik laat u zielen na, die gij moet redden en zalig maken”. Tenslotte droeg Laurent zijn *Sociétés ouvrières de Gand* op aan allen die belast waren met de opvoeding van de mensheid. Hij wees hier op de band die bestond tussen de school enerzijds en de hervormingen op sociaal vlak anderzijds.

In een groot aantal van zijn geschriften richtte Laurent zich tot het onderwijzend personeel. Hij wees daarbij telkens op de grote rol die het kon spelen in de verbetering van de levensomstandigheden van de arbeidende klassen. „Gij zijt de bewerkers van de beschaving. Weest doordrongen van de grootheid uwer zending en vervult ze met ijver. Gij zult in dit leven vol opoffering uw geluk vinden; want beminnen maakt het geluk uit. En wie is onder dit opzicht gelukkiger dan gij? Elk jaar komt een nieuw geslacht de banken der school bezetten, dus gij hebt kinderen te beminnen, die u met wederliefde zullen vergelden. Klaagt niet over uw nederig lot; want gij zijt in der waarheid de bevoorrechten der wereld, tot de laatsten dag uws levens bemint gij, en wordt gij bemind. Benijdt de rijkdommen niet. Wie is rijker dan gij? Gij bezit schatten van genegenheid en zoodanige schatten zijn onuitputbaar. Gelukkig degenen onder u die de heiligheid hunner roeping begrijpen”³³!

Met deze kernachtige woorden vatte Laurent de opdracht van de toekomstige onderwijzers samen. De onderwijzers bevonden zich in een geprivilegieerde positie. De toekomst van de samenleving lag in hun handen, want zij legden de eerste stenen van de beschaving. Het lager onderwijs was voor de arbeiderskinderen vaak de enige vorm van onderwijs. Laurent besefte dat veel vlijt en toewijding van de onderwijzer gevraagd werd. Om zijn doel te bereiken, heeft hij weliswaar vooral tijd nodig. Hij zou niet onmiddellijk, en zeker nooit zonder enige inspanning, slagen in zijn opdracht. Een onderwijzer die zich bij zijn leerlingen geliefd wist te maken, kon en zou meer van hen weten te verkrijgen. Het was dan ook belangrijk dat de onderwijzer zelf het goede voorbeeld gaf, bijvoorbeeld door ook een boekje op de spaarkas te nemen. Tot zijn spijt moest Laurent echter vaststellen dat niet alle onderwijzers het sparen gunstig gezind waren. Te dikwijls waren zij zelf niet overtuigd van de voordelen en de noodzaak om het sparen in de school te introduceren.

(31) De in 1867 overleden geneesheer Jean-Baptiste Guinard had in zijn testament zijn erfgenaam, de stad Gent, belast met het geven van 10.000 frank alle vijf jaar aan het beste werk of de beste uitvinding die bijdroeg tot de verbetering van de situatie van de arbeidende klasse.

(32) Dit werk is opgedragen aan Mevrouw Anspach, de voorzitter van de Brusselse Werkstervereniging.

(33) F. LAURENT, *Voordracht over het sparen*, z.p., 1872, p. 32.

Een onderwijzer die erin kon slagen zijn leerlingen van hem te doen houden, had invloed op hen, zelfs nadat zij de school verlaten hadden. Laurent maakte zich echter geen illusies omtrent het aantal schoolverlaters dat verder bleef sparen. Hij vergeleek de onderwijzer met de zaaier uit de Bijbel³⁴. Het zaad dat in de goede aarde terecht kwam, schoot wortel. De rest ging verloren.

Opdat de leerling-onderwijzer zijn toekomstige, zo gewichtige taak goed zou vervullen, moest hij degelijk voorbereid worden. Daarom mochten en konden normaalscholen zich niet enkel beperken tot het geven van louter opleiding, maar moesten de normalisten ook opgevoed worden in morele zin. Laurent pleitte voor een nieuw „complementair” normaal-onderwijs³⁵. De onderwijzer moest zelf eerst de morele principes instuderen, en pas dan kon hij die naar het volk brengen. Dit gold ook voor het sparen. Opdat de normalisten de betekenis tenvolle zouden begrijpen, was het noodzakelijk dat ook in de normaalscholen gespaard werd. Anders kon de onderwijzer niet het recht hebben om dat later van zijn leerlingen zelf te verlangen. Pas wanneer hijzelf het sparen in zijn opleiding had beoefend, kon hij dat met enige kennis van zaken aan zijn leerlingen doorgeven. De onderwijzer had een ongelooflijk belangrijke zending in de verspreiding van hét middel bij uitstek ter verheffing van de arbeider. Laurent achtte het dan ook onverantwoord dat het onderwijzend personeel het financieel slechter had dan het proletariaat. De grote verantwoordelijkheid die het droeg werd geenszins vertaald in de wedden. Onderwijzers en onderwijzeressen bekleedden nog altijd een te lage rang op de sociale ladder. Laurent pleitte voor een verbetering van hun situatie³⁶.

Precies omwille van de lage verdiensten, verbonden aan de gewichtige taak van de onderwijzer, vond Laurent dat hij recht had op een extra-beloning voor het verspreiden van de spaargewoonte onder de armsten. Was het voldoende daarvoor dat alle leerlingen van zijn klas spaarden? Neen, zei Laurent, want het ging niet alleen om het verzamelen van geldstukken. Wel om het sparen in de echte zin van het woord, om het bijbrengen van spaarzaamheid als deugd én gewoonte. De onderwijzer moest beloofd worden om zijn voortdurende inspanning om het sparen op de school op duizend-en-één manieren te prediken. Die eerbewijzen konden komen van de gemeentelijke schoolcommissies, van de inspectie en zelfs van de staat. Vooral de onverschilligheid van deze laatste instantie kon het schoolsparen doen mislukken. Zo nu en dan deelde de overheid op conferenties spaarboekjes uit als beloning. Laurent dacht ook nog aan geldelijke compensaties, staatsrenten of gouden medailles³⁷. Hij was er zich terdege van bewust, dat het toekennen daarvan het wantrouwen bij het publiek zou kunnen doen toenemen. Een aantal mensen zou kunnen

(34) De parabel van de zaaier, M. 13, 3-9.

(35) F. LAURENT, *Sociétés ouvrières*, p. 312.

(36) Bij de bespreking van de begroting voor 1869 in de Gentse gemeenteraad pleitte Laurent voor de verbetering van de wedden van het onderwijzend personeel.

(37) F. LAURENT, *Sociétés ouvrières*, p. 284.

denken dat de onderwijzer de kinderen tot sparen wilde aanzetten om er zelf voordeel uit te halen. Dit misverstand kon vermeden worden door de kinderen de zuivere spaarzaamheid bij te brengen zonder druk uit te oefenen; en door een goed contact te onderhouden met de ouders. De onderwijzer moest proberen het vertrouwen van deze laatsten te winnen, door hen te doen inzien dat het sparen helemaal in het voordeel van de kinderen bedoeld was.

3. *De rol van het onderwijs*

Het lager onderwijs had een dubbel doel; enerzijds opleiding geven en anderzijds kinderen en jonge mensen opvoeden. Bij de arbeiderskinderen moest de nadruk liggen op de opvoeding, aangezien die in het gezin ontbrak. De onderwijzer was vader en moeder tegelijk. Het ging over meer dan alleen maar rekenen, lezen en schrijven. Het ging over het zedelijk kweken van een grote massa van het volk. Aan de arbeidersbevolking moest een gevoel van plicht worden bijgebracht. Wanneer elkeen zijn plichten vervulde, zou iedereen gelukkig zijn, en meer nog, zouden wij in een beschaafd land leven. Elke mens had de opdracht gekregen om rede en geweten te ontwikkelen. Laurent maakte een onderscheid tussen het te bereiken doel, de intellectuele vooruitgang, en het middel daartoe, de verbetering van de materiële omstandigheden³⁸. De gelukkigste mens was niet de rijkste, maar wel diegene die zich intellectueel én moreel het best had kunnen ontplooien. Daarom was de intellectuele vooruitgang waarvan de zedelijke opvoeding deel uit maakte, het hoogste doel. De arbeider moest leren dat sparen een plicht was, zoals ook werken een plicht was. Hij moest zijn verlangens leren matigen en zijn passies bedwingen. Dan zouden zijn materiële omstandigheden verbeteren en als gevolg daarvan zou hij zijn verstandelijke vermogens kunnen ontwikkelen.

Als overtuigd anti-klerikaal reageerde Laurent scherp tegen het vrij onderwijs. Zijn negatieve houding werd hem ingegeven door de heersende praktijken in een aantal weeshuizen die geleid werden door religieuzen. De kinderen leerden daar bidden en kant maken om te verkopen ten voordele van de school. Zij konden niet eens lezen of schrijven³⁹. De staat moest zorgen voor een serieuze opleiding. Paters en nonnen beschouwde Laurent als onwetend. De staat alleen kon de garantie bieden dat het onderwijzend personeel moreel en bekwaam was. Maar diezelfde staat kon dat niet binnen het vrij onderwijs. Volgens Laurent ging het hier niet in de eerste plaats om de vrijheid van onderwijs, maar wel om de rechten en de plichten van de staat. In scholen geleid door de klerus was de opleiding gericht op het consolideren van de dominante positie van de Kerk. Daar werden slaven van de klerus gevormd, en geen burgers. De Kerk was niet trouw aan de grondwet, want voor haar verteenwoordigde de paus het hoogste gezag. De staat trad op als ver-

(38) ID., *Conférence sur l'épargne*, z.p., 1872, p. 2.

(39) ID., *Sociétés ouvrières*, p. 203.

dediger van de grondwet. Hij was de voorgd van de arbeidersklasse en stond in voor het onderwijs ervan. Laurent betoogde de noodzaak van een scheiding tussen Kerk en Staat: „instruction laïque” in de school, „instruction dogmatique” in de Kerk⁴⁰. Hij stelde tegenover elkaar „l'homme élevé” met een „conscience à lui”, gevormd in de openbare scholen, en „l'homme dressé” met een „conscience de sa confession”, afkomstig uit de vrije scholen⁴¹. Het onderwijs moest echter wel religieus blijven, in de zin van moreel. Het laïcisme van Laurent stond lijnrecht tegenover de cultus, maar was geenszins tegengesteld aan de religieuze moraal⁴².

We kunnen ons de vraag stellen waarom Laurent nu precies de kinderen wilde leren sparen. Daarvoor waren twee belangrijke redenen aan te halen: Eerst en vooral was het veel gemakkelijker om een kind een goede gewoonte aan te leren, dan om een slechte gewoonte bij volwassenen uit te roeien. „Très jeune, un arbre est facile à redresser et, plus avancé en âge, il résiste à tous les efforts, il garde pour toujours ses défauts de forme”⁴³. Bovendien kon iemand die onderwijs volgde beter de noodzaak van het sparen begrijpen. De initiatiefnemer hoopte op die manier ook de ouders te beïnvloeden. De onderwijzer probeerde de kinderen op school te overtuigen, en het kind vertelde thuis wat het op school geleerd had. Een goed contact tussen de onderwijzer en de ouders was niet louter aan te bevelen, maar haast noodzakelijk. Volgens Laurent had de weerstand en/of het vertrouwen bij de ouders te maken met het feit dat velen onder hen hun geld al eens eerder hadden toevertrouwd aan bankiers en bedrogen uitgekomen waren. Vandaar de noodzaak om de kinderen en de ouders uit te leggen, waarin de Algemene Spaar- en Lijfrentekas verschilde van de private bankiers. De onderwijzer moest erop wijzen dat de ASLK een instelling is onder staatswaarborg. Zij doet geen handelszaken en kan dus geen verliezen lijden. De misschien geringe intrest van 3% is bijgevolg zeker⁴⁴. Vaak had men ook af te rekenen met de onwetendheid van de ouders. Zij hadden zelf weinig of geen opleiding genoten, en begrepen niet het nut van wat aan hun kinderen werd aangeleerd. Zij gaven zelf het voorbeeld van zelfzucht. Zij wilden hun kinderen dat beetje genot bij het verteren van geld niet ontzeggen. Hun goedheid was eigenlijk zwakheid. Laurent wees erop dat de ouders geen extra geld moesten geven om te sparen op school, maar dat het de bedoeling was, het gewone zondagsgeld te sparen in plaats van het uit te geven⁴⁵.

(40) A. ERBA, *L'esprit laïque en Belgique sous le gouvernement libéral doctrinaire, 1857-1870*, Leuven, 1967, p. 653.

(41) F. LAURENT, *Sociétés ouvrières*, p. 301.

(42) De problematiek van de vrijheid van onderwijs behandelt Laurent meer theoretisch in het derde deel van zijn *Lettres d'un rétardataire libéral à un progressiste catholique*, Brussel, 1863.

(43) Ch. MOINET, *De l'épargne et de son introduction dans les écoles*, Rochefort, 1875, p. 49.

(44) Andere instellingen gaven dikwijls 4% of nog meer!

(45) F. LAURENT, *Samenspraken over het sparen*, Gent, 1868, p. 11-16.

Het adultenonderwijs vormde een belangrijke aanvulling op het lager onderwijs. De kinderen werden immers op jonge leeftijd in de fabrieken aan het werk gezet en konden dus overdag geen les meer volgen. De lessen in de adultenscholen werden ofwel 's avonds ofwel 's zondags gegeven. Omdat het belangrijk was dat opleiding en opvoeding verder gingen wanneer de jonge arbeider het werkmilieu betrad, pleitte Laurent voor het vroeger sluiten 's avonds van de fabrieken. Dan hadden de arbeiders nog de gelegenheid de scholen voor volwassene te bezoeken en zich verstandelijk verder te ontwikkelen. Om de onregelmatige aanwezigheden in dit soort scholen tegen te gaan, zag Laurent heil in de verlenging van de leerplicht tot 21 jaar. In de adultenscholen kregen de arbeiders de gelegenheid om te sparen van het loon dat zij verdienden. Bovendien probeerde men hen daar ook spaarzaamheid en vooruitziendheid bij te brengen. De jonge arbeider moest zich echter niet alleen intellectueel ontplooiën, hij had ook nood aan ontspanning. Hieraan wilde Laurent tegemoet komen door het oprichten van verenigingen voor werklieden⁴⁶. Deze genootschappen konden worden opgericht dankzij de financiële steun van een aantal rijke liberale burgers, leden van de *Société Callier*. Deze vereniging had tot doel onder de werkende klassen een geest van orde en spaarzaamheid te verspreiden en aldus bij te dragen tot de verbetering van de materiële en morele situatie⁴⁷. In een brochure over de *Société Callier* wees Laurent op de plichten van de rijken om de armen te helpen⁴⁸. Wanneer de arbeiders in opstand kwamen, was dit een teken dat het met hen niet goed ging, dat zij geen andere uitweg meer zagen om hun toekomst te verbeteren. Daarom moesten zij die wel geld hadden de armen steunen met vrijwillige bijdragen. Alleen op die manier zou de oorlog van het proletariaat tegen het kapitalisme ophouden. Laurent wilde zijn liberale partijgenoten doen inzien, dat deze nieuwe vorm van liefdadigheid uiteindelijk ook voordelig was voor henzelf. Dankzij de *Société Callier* ontstonden in Gent een aantal werkliedengenootschappen⁴⁹. Om te mogen toetreden moest men aan twee voorwaarden voldoen: regelmatig de adultenschool bezoeken en in het bezit zijn van een spaarboekje⁵⁰. De onderwijzer speelde een belangrijke rol in het organiseren van dergelijke verenigingen. In de genootschappen werd gezongen, toneel gespeeld en niet zelden stond een bibliotheek ter beschikking van de leden. Zo nu en dan werden reizen of excursies georganiseerd. Daartoe moesten de arbeiders soms een jaar lang sparen. In de adultenscholen nam het sparen gewoonlijk toe, nadat een genootschap voor werklieden aan die school was toegevoegd.

(46) François Laurent behandelde deze problematiek in zijn werk *De werkliedengenootschappen van Gent*.

(47) F. LAURENT, *Samenspraken*, p. 170-193 (Statuten van de Société Callier).

(48) ID., *Rapport sur la Société Callier. Appel aux libéraux pour la formation des sociétés ouvrières*, Gent, 1870.

(49) In 1868 al ontstonden de eerste twee werkliedenverenigingen: Vrijheidsliefde (voor jongens), Vreugd en Deugd (voor meisjes).

(50) Elke die 1 frank bijeengespaard had, kreeg gratis een spaarboekje van de Algemene Spaar- en Lijfrentekas.

Een probleem waar de verenigingen vaak mee te kampen hadden, was dat van de gebouwen of lokalen waar de bijeenkomsten konden plaatsvinden. De geldsom die Laurent kreeg voor zijn *Conférence sur l'épargne* (Guinard-prijs) heeft hij gebruikt voor het optrekken van een eigen lokaal voor het Gentse genootschap Vrijheidsliefde. Bovendien heeft hij een gedeelte van de opbrengst van zijn werk *Principes du droit civil* gebruikt om een aantal verenigingen financieel te ondersteunen⁵¹. Dit en zijn talrijke zondagnamiddagbezoeken aan de genootschappen, bewijzen dat Laurent zich ook daadwerkelijk wilde inzetten om het lot van de grootste en tevens armste groep van de bevolking te helpen verbeteren.

Tenslotte probeerde men de arbeider aan te moedigen door het geven van beloningen in de vorm van spaarprijzen. Die werden toegekend, niet aan degene die de grootste som gespaard had, maar wel aan hem die zich de meeste moeite had gedaan. Persoonlijk zag Laurent meer heil in het geven van spaarboekjes aan de armen, dan in het geven van geld. Dat laatste leek teveel op een aalmoes. De spaarboekjes waren bedoeld als kleine prijzen „d'ordre, d'économie et de bonne conduite”⁵². Een aantal boekjes werd jaarlijks verspreid door de *Société Callier* ter gelegenheid van het spaarfeest⁵³. Laurent had graag gewild dat het een nationale plechtigheid werd: „la fête du peuple régénéré”⁵⁴. Hij wilde van dit feest ook heel speciaal het feest van de onderwijzers maken. Zij waren het tenslotte die de zorg droegen van de verzedelijking van de massa. De invloed van het uitdelen van spaarprijzen en het houden van spaarfeesten was moeilijk vast te stellen. Laurent beseftte ten volle dat men zeker niet teveel mocht verwachten: het zou nooit lukken om iedereen te overtuigen! Bovendien had zo iets tijd nodig. Niemand zou erin slagen om vandaag op morgen de arbeidersklasse om te vormen. Desondanks was elke inspanning de moeite waard.

4. Het sparen zelf

De mens kon in zijn levensonderhoud voorzien door middel van zijn arbeid. Alleen werken om zich nu bestaansmiddelen te verschaffen was echter onvoldoende. Hij zou immers niet altijd in staat zijn of blijven om te werken. Werkloosheid, ziekte of ouderdom konden lelijke spelbrekers zijn. Daarom moest de arbeider, op het ogenblik dat hij kon arbeiden „een appeltje voor de dorst opzij leggen”. Hij moest met andere woorden sparen; dit wil zeggen minder uitgeven dan hij verdiende. Laurent wees erop dat sparen een plicht was. De vervulling van deze plicht kon welstand brengen in het gezin van de arbeider. Laurent maakte een duidelijk onderscheid tussen de ware of zedelijke spaarzaamheid en wat

(51) M. STEELS, *De geschiedenis van het stedelijk onderwijs te Gent, 1828-1914*, Gent, 1978, p. 196.

(52) F. LAURENT, *Sociétés ouvrières*, p. 267.

(53) Onder de leerlingen van de Gentse gemeentelijke scholen werden boekjes van 5 frank verdeeld, onder de regelmatige bezoekers van de adultenscholen boekjes van 10 frank.

(54) F. LAURENT, *Sociétés ouvrières*, p. 275.

hij noemde de schijnbare spaarzaamheid. Tot zijn spijt moest hij constateren dat vooral de laatste beoefend werd. Het was die manier van sparen, waarbij de klemtoon lag op de bijeengebrachte sommen. Laurent benadrukte dat het aantal spaarders in het geheel niets betekende. De motieven waarom en het doel waarvoor gespaard werd, waren veel belangrijker.

Het gebeurde vaak dat kinderen hun zondagsgeld verteerden en de maandag ander geld kregen om af te geven aan de meester. Laurent verweet hen : „Vous êtes des commissionnaires en épargne”⁵⁵. Een kind dat meer geld meebracht naar school dan het gemiddeld als zondagsgeld kreeg, spaarde niet zelf. Het waren de ouders, die op die manier weliswaar vertrouwd raakten met de spaarkas. De echte zedelijke spaarzaamheid was een plicht! Het was hét middel bij uitstek om tot een omkering te komen binnen de laagste standen van de samenleving. Mensen die spaarden werden zedelijke wezens. Zij verbeterden hun gebreken en werden zo meer volmaakt. Laurent pleitte ervoor dat de arbeiders zich zouden vervolmaken, naar het voorbeeld van de Vader in de hemel⁵⁶. Met ongenoegen stelde hij vast dat het sparen onder zedelijk oogpunt in de scholen werd vergeten en miskend. Op de vraag of de kinderen alle centiemmen van hun zondagsgeld moesten sparen, antwoordde Laurent bevestigend. Het doel van de spaarzaamheid was precies dat men leerde niets, dus ook geen centieme onnodig uit te geven. Het was niet iets wat je half kon doen! Dat gold trouwens voor het vervullen van om het even welke plicht. Laurent vroeg aan de kinderen of ze hun ouders voor een derde of vierde part zouden kunnen beminnen, waarmee hij wilde aangeven dat het bij echte spaarzaamheid een kwesie was van alles of niets⁵⁷.

Volgens Laurent had de mens een aantal behoeften. Een deel daarvan waren er ook wat hij noemde kunstmatige of ingebeelde behoeften. Ze een huis nodig om in te wonen en kleren om aan te trekken. Daarnaast waren er ook wat hij noemde kunstmatige of ingebeelde behoeften. Ze waren door de mens zelf gemaakt en bijgevolg onbeperkt, in tegenstelling tot de eerste. Ze waren niet echt nodig om te kunnen overleven. Laurent sprak zelfs van ingebeelde behoeften. Hij verbond die met alle mogelijke nutteloze en onnodige uitgaven. Die kunstmatige behoeften konden het best bestreden worden bij kinderen en jonge mensen. Daarom opteerde hij voor het invoeren van het sparen op school.

Men zou Laurent verkeerd kunnen interpreteren, en denken dat er in het geheel geen geld mocht worden uitgegeven. Niets was minder waar! Geld moest gebruikt worden om te voldoen aan de noodzakelijke behoeften. De eerste behoefte volgens Laurent was „zich onderwijzen om zijn verstand te ontwikkelen en zijn geweten te verlichten”⁵⁸. Werklui waren immers van nature uit vrij kwistig, en zij zouden dat eeuwig blijven als zij zich verstandelijk niet ontwikkelden. Onder onnodige uitgaven plaatste

(55) ID., *Sociétés ouvrières*, p. 169.

(56) ID., *La réformation morale des classes laborieuses*, Brussel, 1884, p. 46-47.

(57) ID., *Réformation morale*, p. 57-63.

(58) ID., *Voordracht*, p. 7.

Laurent voor de arbeiders pijp, sigaren en sterke dranken. Zij waren schadelijk voor de gezondheid en dienden tot bevrediging van een ingebeelde behoefte. Hij vroeg zich af of men werkelijk jenever nodig had om te kunnen blijven leven. Een in oorsprong minder schuldige, maar in de gevolgen even noodlottige bezigheid was het spelen met duiven. Dat leidde immers tot het verwaarlozen van de plichten die de arbeider had ten aanzien van zijn gezin. Bij de vrouwelijke arbeiders zag Laurent de dansgelegenheden en de dure opsmuk als de grootste vijanden van het sparen. Hij wees erop dat de mens niet geboren was om zich te vermaken, maar wel om zijn plichten op aarde te vervullen! Het was ook nergens voor nodig dat meisjes in zijde gekleed gingen. Hij predikte de eenvoud: „Onze zending op aarde is: ons hart en onze geest versieren, en niet ons lichaam optoeien”⁵⁹.

Laurent kende aan de vrouw een speciale rol toe in verband met het sparen in het gezin en dat van de kinderen. Zij kon en moest ervoor zorgen dat haar echtgenoot de familiehaard verkoos boven kabaret of herberg. Voor de vrouw bestond geen groter geluk dan man en kinderen dicht bij zich te hebben. Als de man zijn loon verkwistte, lag 9/10 van de schuld bij zijn vrouw⁶⁰. De werkmansvrouw was schuldig aan elke frank die naar de herbergier ging. Een arbeider die thuis niets dan wanorde en ellende aantrof, zocht heel snel elders zijn vertier. De huisvrouw moest ervoor zorgen dat de werkmans geluk kon vinden in zijn eigen huisgezin. Laurent richtte dan ook een speciale oproep tot de rijkere dames, om op te treden als beschermvrouwen in de werklidengenootschappen.

Om alle misverstanden te vermijden benadrukte Laurent herhaaldelijk het onderscheid tussen spaarzaam zijn en gierig zijn. Het eerste was een deugd, het tweede noemde hij een grove ondeugd. Laurent gaf het voorbeeld van een paar vrouwen die droog brood aten, en met het aldus gespaarde geld wol kochten om kousen te breien voor de armen⁶¹. Wat op het eerste gezicht erg vrekkelig kon overkomen, was in feite heel edelmoedig. Een vrek was iemand die alsmaar meer geld wilde opstapelen. Sparen was ook geld vergaren, maar het onderscheid lag in de verschillende bedoeling: de gierigaard vond zijn vermaak in het bijeenzien van veel geld. Voor hem was rijkdom een levensdoel. Hij dacht alleen aan zichzelf en aan zijn eigen vermaak. Sparen betekende echter geld verzamelen om daar iets nuttigs mee te doen. Rijkdom was geen doel, maar een belangrijk middel om te komen tot verstandelijke en zedelijke ontwikkeling. Sparen was gebruik maken van zijn kapitaal, hoe paradoxaal dat ook moge klinken. Het was niet sparen om het sparen zelf. Naastenliefde speelde hier ook een belangrijke rol. Sparen diende niet alleen voor jezelf, maar ook om anderen te helpen. Daarom vond Laurent dat de school-

(59) ID., *Voordracht*, p. 14.

(60) Laurent beweerde vele jongelingen te kennen, die na hun huwelijk, onder invloed van hun spaarzame echtgenote, veel minder geld uitgaven.

(61) F. LAURENT, *Réformation morale*, p. 76-77.

liefdadigheid⁶² moest worden ingevoerd in de scholen voor betalende leerlingen. Dankzij de zedelijke liefdadigheid van rijk tegenover arm, zouden de maatschappelijke standen verbreederen en zou alle haat verdwijnen. Dat noemde Laurent de wet van de vervolmaking, de wet van de liefde, zoals die door Christus werd gepredikt.

Laurent nam duidelijk stelling in verband met de leeftijd waarop een kind moest beginnen sparen. Hij pleitte voor het invoeren van het schoolsparen al vanaf de bewaarscholen. Zodra het kind kon begrijpen dat sparen een plicht was, moest het hem worden aangeleerd. De opvoeding begon al in de kleuterschool. De taak van het onderwijs op dit niveau beperkte zich niet tot „garder”, het kon de kinderen bepaalde gewoonten bijbrengen. Eens er rede mee gemoeid was, kon het immers al te laat zijn. Spaarzaamheid moest de kinderen gewoon gemaakt worden, zoals bijvoorbeeld gehoorzaamheid.

Laurent was ervan overtuigd dat het geweten van de kinderen vroeger ontwaakte dat men zou denken. Uiteindelijk begon én eindigde de opvoeding met het leven. In de eerste kinderjaren moesten de deugden door gewoonten worden ingeprent. Het prediken van het sparen moest weliswaar worden aangepast aan de leeftijd van de kinderen. De opdracht van de onderwijzer was tweevoudig: enerzijds moest hij de leerlingen doen inzien dat sparen een plicht en een deugd was. Anderzijds moest hij proberen om aan de leerlingen de gewoonte van het sparen bij te brengen. De onderwijzer moest zich hoeden voor kinderen, die beweerden dat zij thuis spaarden. Het was vaak een voorwendsel om niet te moeten meedoen aan het schoolsparen. Thuis sparen betekende zoveel als niet sparen! De onderwijzer moest al het mogelijke doen om dat oude gebruik te doen verdwijnen.

Een gedeelte van die kinderen die op school hadden leren sparen kwam terecht in de aldultenscholen, waar de opvoeding verder gezet werd. Het aantal terugbetalingen bij schoolverlaters lag wel erg hoog. Laurent haalde zelfs aan dat sommige werklieden de school voor volwassenen meden, precies omdat ze dachten daar te moeten sparen⁶³. Dit gold trouwens ook voor het sparen op de fabriek. Een aantal fabrikanten boden hun arbeiders de gelegenheid om te sparen, en gaven zelf een intrest van 2%. De arbeiders konden echter geen geld terug krijgen zonder de toestemming van de baas, met als gevolg natuurlijk dat dit systeem nooit populair werd. Laurent riep de fabrikanten op om met andere middelen hun steentje bij te dragen tot de verbetering van het arbeidersleven. Aan diegenen die werkten op de fabriek, maar die men nog kon bereiken via avond- of zondagsscholen, moest aangeleerd worden hoe zij hun loon het best konden gebruiken. Datgene wat men niet nodig had voor zijn onderhoud, moest men sparen. De arbeider mocht zich weliswaar ontspannen, maar dat mocht niet leiden tot nutteloze uitgaven of tot het beoefenen

(62) Onder school-liefdadigheid verstaan we dat het kind de toelating van zijn ouders vraagt om elke week 5 of 10 centiemen opzij te leggen ten voordele van de armen.

(63) F. LAURENT, *Samenspraken*, p. 121-125.

van ondeugden. Om tot betere levensomstandigheden te komen, was inspanning noodzakelijk. Niets ging als het ware vanzelf. Door te sparen ontwikkelde de jonge arbeider rede en geweten, was hij niet meer overgeleverd aan zijn driften, en kwam hij een stukje dichter bij de volmaaktheid.

5. *Besluit*

François Laurent was een man met vele gezichten : jurist, historicus, filosoof en niet in het minst filantroop. In dit artikel ligt de nadruk op het laatste aspect. Laurent zag, duidelijker dan wie ook, de noodzaak van de hervorming van het lager onderwijs, een lager onderwijs dat naast de traditionele opleiding ook aandacht moest geven aan de opvoeding van de volkskinderen. Hij beweerde de inspiratie voor zijn werk te hebben gehaald uit zijn affectie voor kinderen. Hij hield van hen, als een tweede vader. Het volk was zijn familie. Als een ware apostel bezocht hij de scholen. Hij ging van school tot school, van klas tot klas, van leerling tot leerling. Onophoudend „annoncer la bonne parole, semer le bon grain”⁶⁴. Hij praatte met de kinderen, ondervroeg hen en probeerde hen te overtuigen van de grote voordelen van het sparen. Voor armen en zwakken was zijn liefde groot. Hij wilde aan allen de christelijke moraal bijbrengen. Het geluk van de mens lag in de zedelijke vervolmaking. En wanneer hij het schoolsparen invoerde, dan bleef het niet alleen bij woorden of mooie theorieën. Hij wilde ook daadwerkelijk zijn steentje bijdragen, „de sa personne, de sa bourse, de son exemple”. De leerkrachten zijn hem veel dank verschuldigd. Hij legde de nadruk op het belang van hun opdracht. Hij ijverde voor een betere waardering van hun werk, ook in financiële termen uitgedrukt. Laurent beschouwde hen als de redders van de mensheid, en wilde hen hierin met raad en daad bijstaan. Aan onderwijzers en leerlingen van de normaalscholen gaf hij conferenties. In boeken en artikels schreef hij over het schoolsparen en de verheffing van de arbeidersklasse. Altijd en overal predikte hij de voordelen van het sparen. Ongetwijfeld heeft hij een groot gedeelte van het onderwijzend personeel echt kunnen overtuigen. In één van de redevoeringen gehouden bij zijn begrafenis, verklaarde de Gentse hoofdonderwijzer Wiemer in naam van alle onderwijzers en onderwijzeressen van de Gentse gemeentelijke scholen: „Nous, instituteurs, nous vous promettons ici solennement de continuer l'œuvre que vous avez commencé et de poursuivre l'idéal que vous-mêmes vouliez atteindre”⁶⁵. Tenslotte was Laurent ook de man die vanuit de bourgeoisie wilde proberen om de arbeider te verheffen, intellectueel, moreel en materieel. Hij was de arbeiders genegen. Hij heeft voor hen geld bij elkaar gebedeld. Als grote geleerde bracht hij zijn zondagnamiddagen door in het gezelschap van arbeiders.

Laurent wees elke vorm van verregaande staatsinmenging, arbeidersorganisatie of klassenstrijd af. Hij bleef nog altijd een liberaal en opteerde

(64) *François Laurent, Discours prononcés*, p. 68.

(65) *ID.*, p. 71.

voor een zo groot mogelijk individueel ingrijpen om de arbeiders op te voeden tot zedelijke wezens. De inspiratie voor zijn sociale doctrine heeft hij gehaald bij mensen als Gustave Callier en Emile de Laveleye⁶⁶. Het paternalisme was voor Laurent slechts een voorlopig stadium, een overgangperiode na dewelke de arbeiders in staat zouden zijn hun eigen lot in handen te nemen. Uiteindelijk was Laurent een exponent van de liberale burgerij die zich ten dienste van de arbeider wilde stellen, met de bedoeling om er zelf ook enig voordeel uit te halen. Laurent streefde naar verzoening tussen de verschillende sociale klassen.

Laurent heeft ten minste geprobeerd om op één of andere manier een nieuwe vorm van samenleving tot stand te brengen. Daar is ongetwijfeld veel moed en durf voor nodig. Misschien was zijn toch wel vrij goed sluitende theorie te optimistisch. Maar desondanks betekende zijn optreden een grote stap vooruit. Een stap in de richting van de uitbouw van de hedendaagse instellingen van sociale voorzieningen⁶⁷. In dit opzicht wordt hier misschien nog eens het bewijs geleverd van de overgangsrol die de liberalen gespeeld hebben in het tot stand komen van het socialisme. Het zal zeker niet ontkend worden, dat de ideeën van Laurent erg mooi waren. Hij heeft zelf ook alles gedaan om ze te verwezenlijken. Het is niet geheel zijn schuld, dat het vuur dat hij had aangestoken, niet bij iedereen is gaan branden. De realisatie van zijn grootse ideeën was wellicht te sterk verbonden met zijn persoonlijkheid.

III. HET ONTSTAAN EN DE VERSPREIDING VAN HET SCHOOLSPAREN 1866 - 1882

1. *Het invoeren van het schoolsparen in de Gentse gemeentelijke scholen, 1 oktober 1866*

Wij hebben er voordien al op gewezen dat François Laurent bedrijvig was in de Gentse gemeentepolitiek. Vooral problemen i.v.m. het onderwijs kregen zijn bijzondere aandacht. Als lid van de schoolcommissie was zijn bijdrage tot de uitbouw van het gemeentelijk onderwijs te Gent erg groot. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat hij zijn ideeën omtrent schoolsparen en verenigingen voor arbeiders daar in de praktijk zou omzetten. Op 13-2-1858 werd een reglement uitgevaardigd door het stadsbestuur van Gent met als bedoeling de leerlingen van de gemeentelijke scholen aan te moedigen hun opleiding verder te zetten na de lagere school⁶⁸. Het beoogde terzelfdertijd de gewoonten van orde, spaarzaamheid en vooruitziendheid onder de arbeiders te verspreiden. Het sparen werd aangemoedigd met de steun van een aantal grote industriële ondernemingen⁶⁹. In 1866 deed

(66) 1822-1892, professor aan de universiteit te Luik.

(67) R. WARLOMONT, *o.c.*, p. 54.

(68) *Compte-rendu de la Caisse Générale d'Épargne et de Retraite*, Brussel, 1867, p. 29.

(69) O.a. de société linière La Lys.

Laurent aan de schoolcommissie een voorstel om het sparen in de Gentse scholen in te voeren. Het idee werd goed onthaald. Omdat het merendeel van de onderwijzers zelf niet wist hoe de spaarkas functioneerde, werd J. Minnaert ⁷⁰ belast met het geven van conferenties aan diegenen die het sparen moesten aanleren aan de kinderen. Dit gebeurde op het einde van het schooljaar 1865-1866. Bij het begin van het volgend schooljaar introduceerde hoofdonderwijzer Van Hauwaert uit eigen beweging het schoolsparen in de eerste klas van zijn school aan de Brugsesteenweg. Laurent deed al het mogelijke om dat goede nieuws snel te verspreiden. Op het einde van 1866 spaarde het grootste deel van de leerlingen van de kosteloze scholen. Na enige tijd zouden de scholen voor betalende leerlingen het voorbeeld van het kosteloos onderwijs imiteren ⁷¹ Met ingang van het schooljaar 1866-1867 werd het schoolsparen ingevoerd in een groot aantal Gentse scholen : in de gemeentelijke jongens- en meisjesscholen, in de gemengde school te Meulestede, in de kleuter- en adultenscholen verbonden aan de gemeentelijke lagere scholen, en zelfs in enkele scholen voor betalende leerlingen. De invoering van het schoolsparen in de twee weeshuizen hebben we buiten beschouwing gelaten.

Voor de beginjaren beschikken we over een aantal gegevens, die echter in het geheel niet uniform zijn. In de mate van het mogelijke hebben we geprobeerd om toch een samenhangend beeld op te hangen van de evolutie tijdens die periode. Op 31-12-1866 d.w.z. drie maanden na het invoeren van het sparen, zijn de resultaten in de Gentse gemeentelijke scholen als volgt :

<i>school (jongens)</i>	<i>boekjes</i>	<i>stortingen</i>	<i>ingeschreven sommen</i>
1	79	113	337 fr.
2	33	59	91
3	55	105	219
8	136	250	314
11	92	118	161
12	49	83	148
13	75	121	188
	519	849	1458

(70) 1836-1919, onderdirecteur van de Gentse jongensweekschool, leraar aan de meisjessweekschool, pedagogisch directeur van de stadsscholen en secretaris van de Gentse schoolcommissie sedert 1876.

(71) In 1867 verspreidde Laurent een werkje met als titel : *La Caisse d'épargne dans les écoles communales de Gand*. Daarin beschreef hij het ontstaan en de geleidelijke groei van het schoolsparen tijdens zijn eerste levensjaar.

(meisjes)

4	48	62	146
5	43	56	101
6	84	130	230
7	89	135	352
9	67	67	105
10	36	62	96,50
14	56	78	114
	423	590	1144,50 ⁷²

De cijfers die hier worden weergegeven, zeggen misschien niet zoveel. We weten niets over de totale schoolbevolking, en kunnen dan ook niet nagaan wat het betekent, dat er in een bepaalde school x boekjes zijn. Bovendien zullen ongetwijfeld nog veel leerlingen hebben gespaard zonder dat zij daarom een boekje hadden. Die categorie moet echter ook bij de schoolsparenders gerekend worden. Wij willen er alleen maar op wijzen dat er in drie maanden tijd al 942 kinderen van de kosteloze lagere scholen één of meer frank bijeengespaard hebben, dat de handeling van het geldstorten al bijna 1500 keer is geschied, en dat op die manier uiteindelijk toch al meer dan 2500 frank op de spaarkas is terecht gekomen. Wanneer we de ingeschreven sommen delen door het aantal boekjes, komen we op een gemiddelde per boekje van 2,80 fr. bij de jongens en 2,70 fr. bij de meisjes ⁷³. Hierbij blijkt toch dat het nieuwe fenomeen al van bij de aanvang goede resultaten opleverde; althans in absolute cijfers gezien. In zeven adultenscholen was op 31-12-1866 het systeem van het schoolsparen in werking. Samen zijn zij goed voor slechts 165 boekjes met een totaal van 576 frank. Dit komt overeen met een gemiddelde van 3,49 fr. per boekje.

Dank zij het reeds genoemde werkje van Laurent hebben wij een zicht op de resultaten bij het einde van het eerste schooljaar ⁷⁴. Nu beschikken we wel over relatieve cijfers. Bij vergelijking tussen het aantal kinderen dat de scholen bezoekt, en het aantal daarvan die niet sparen, komen we tot de volgende conclusies: in de gemeentelijke jongensscholen sparen, naargelang van de school, 3,2 tot 20% van de leerlingen niet. Bij de meisjes ligt het aantal niet-spaarenders merkkelijk lager: tussen 2 en 14,8%.

(72) Stadsarchief Gent, U, a², Participation des enfants des écoles communales à la caisse d'épargne, 31-12-1866.

(73) Rond het midden van de 19de eeuw verdienden mannelijke industrie-arbeiders ongeveer 1,5 frank per dag. In de loop van de 19de eeuw stegen de lonen gestaag: in 1900 verdiende een klein percentage van de arbeiders 4,5 frank per dag, 50% van de arbeiders verdiende 2,5 frank, en ongeveer $\frac{1}{4}$ moest het met nog minder doen. De grootste categorie van de arbeiders had een loon dat schommelde tussen 2 en 4 frank per dag. Enkel in de mijnbouw — de best betaalde industrietak in de tweede helft van de 19e eeuw — kon dat oplopen tot 7,5 frank per dag.

D. DE WEERDT, *Arbeiders en arbeidersleven 1844-1914*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. XII, Haarlem, 1977, p. 109-122.

(74) F. LAURENT, *La Caisse d'épargne dans les écoles communales de Gand*, Brussel, 1867, p. 20-31.

Merk op dat de cijfers van school tot school wel erg verschillen! Dit is nog duidelijker bij de allerkleinsten: in de éne school sparen alle kleuters, terwijl in de andere meer dan de helft niet spaart. Laurent wilde het sparen in Gent ook in de scholen voor betalende leerlingen invoeren, omdat hij vond dat ook de kinderen van de burgerij moesten leren sparen. Daar waren echter grote obstakels te overwinnen. De ijdelheid van de ouders en de competitiegeest — „het sparen om ter meest” — werkten gezins bevorderend ten aanzien van het sparen van de jonge kinderen. De resultaten waren over het algemeen weliswaar bevredigend te noemen. In de meisjesschool voor betalende leerlingen spaarde 33,5 % van de leerlingen niet. In de enige jongensschool voor betalende leerlingen van de stad werd het sparen rond Pasen pas ingevoerd. Bij het begin van de grote vakantie waren slechts 17 % van de leerlingen nog niet aan het sparen.

We moeten hierbij in het oog houden, dat het bij de burgerij niet de gewoonte was, dat kinderen van hun ouders geld kregen om dat naar eigen goeddunken te spenderen. In de arbeidersklasse was dat wel een erg verspreide gewoonte. Cijfers voor de adultenscholen zijn zeer moeilijk te geven, omdat de populatie daar erg kon verschillen naargelang van het seizoen en het werk op de fabriek. Bovendien bezocht niet iedereen die ingeschreven was de adultenschool. De cijfers voor juli 1867 leren ons, dat slechts 17,2 en 35,7 % van de arbeiders — die dan nog regelmatig de school bezochten — beschikten over een spaarboekje. Bij de arbeiders was de situatie iets gunstiger, wat Laurent met plezier constateerde⁷⁵.

Dank zij een aantal andere gegevens, kunnen wij de lijn van het aantal afgeleverde spaarboekjes doortrekken. Zoals verwacht, blijft die hoeveelheid stijgen, en zelfs in serieuze mate: voor de gemeentelijke jongenscholen van 519 (31-12-1866) naar 2445 (31-12-1878), voor de meisjesscholen van 423 naar 1034⁷⁶. Voor wat de bijeengebrachte sommen betreft, beschikken wij over onvoldoende gegevens om een samenhangend beeld te kunnen weergeven. Om de spectaculaire stijging aan te geven, is het misschien toch wel sprekend om de resultaten van de gemeentelijke meisjesscholen te vermelden. We maken daarbij een vergelijking tussen 31-12-1866 en 31-12-1868.

	31-12-1866	31-12-1868
nr. 4	146 fr.	3066 fr.
5	101	3357
6	230	952
7	352	2563
9	105	3428
10	96,50	2531
14	114	2774
	1144.50	18671

(75) Wij hebben eerder al vermeld dat Laurent een heel bijzondere plaats toekent aan de vrouw in het sparen.

(76) SAG, U₁a², Participation des enfants des écoles communales à la caisse d'épargne, 31-12-1866.

Note fourni à Laurent, 14-4-1869.

De periode tussen 1870 en 1884 — het ogenblik waarop de eerste officiële statistiek verschijnt — kunnen wij bij gebrek aan gegevens niet in cijfers weergeven. Om toch enig idee te hebben van de wijze waarop de situatie geëvolueerd is, citeren we enkele cijfers van 31-12-1879 ⁷⁷.

	<i>% lln met boekje</i>	<i>som gemidd. gespaard</i> lln	<i>som gemidd. af- gehaald</i> lln iss. 30-6 en 31-12
Kosteloze jg.sch.	82,23	19,49 fr.	7,23 fr.
Kosteloze mj.sch.	85,37	21,16	5,86
Kleutersch.	38,84	17,68	2,62
Adulten jg.sch.	43,94	40,79	14,95
Adulten mj.sch.	61,14	32,49	6,29
Sch. voor be- talende lln.	55,44	41,54	6,07

De percentages van de leerlingen die spaarden met een boekje liggen over het algemeen zeer hoog. Opvallend is de erg hoge deelname aan het sparen in de gemeentelijke scholen, terwijl de kleuters het minder goed doen. In het adultenonderwijs sparen duidelijk meer meisjes dan jongens. Eigenaardig genoeg sparen de jongens gemiddeld meer dan de meisjes. In de adultenscholen heeft dit waarschijnlijk te maken met de hogere lonen van de arbeiders. Het hoge gemiddelde in de scholen voor betalende leerlingen doet ons niet erg verwonderd opkijken, evenmin als de minder hoge cijfers in kleuter- en lager onderwijs in vergelijking met de scholen voor volwassenen. Arbeiders verdienen immers zelf geld, en kunnen dus gemakkelijker een deel opzij leggen.

Bij het terugvragen van het gespaarde geld, springen twee categorieën in het oog. De allerkleinsten sparen niet echt veel, maar ze halen dan ook niet veel geld terug. Veel terugbetalingen daarentegen doen zich voor bij diegenen die juist zo ijverig sparen, m.n. de arbeiders op de adultenscholen. Een vergelijking tussen de beide geslachten toont aan, dat er meer meisjes zijn die een spaarboekje hebben, dan jongens. Zolang ze sparen van hun gekregen zondagsgeld, sparen de meisjes meer, maar eens ze van hun eigen loon moeten sparen, worden ze voorbij gestoken door hun mannelijke collega's, die doordat ze hogere lonen krijgen meer kunnen sparen. Het terughalen van het geld blijft bij de meisjes altijd laag. Een verklaring hiervoor kan gezocht worden in het feit, dat vele meisjes spaarden met de bedoeling hun uitzet te kunnen kopen, bij een eventueel huwelijk.

Een ander interessant gegeven is de inhoud van de boekjes. Tot nog toe hebben we eigenlijk alle spaarboekjes over dezelfde kam geschoren, of daar nog 1 frank of 1000 fr. opstond. Om daar enige differentiatie in te brengen, verwijzen we naar de volgende tabel ⁷⁸ :

(77) SAG, U₁a², Ville de Gand. Ecoles communales. Situation de l'épargne, 31-12-1879.

(78) SAG, U₁a², Id.

	1-50	50-100	100-200	200-500	500-1000	1000+
kosteloze jg.sch.	2758	189	64	18	3	1
Kosteloze mj.sch.	2450	187	64	13	2	
Kleutersch.	1142	23	9	3		
Adulten jg.sch.	611	47	25	16	2	
Adulten mj.sch.	960	71	25	22	5	3
Sch. voor be- talende lln.	627	126	47	11	2	

Het gros van de schoolspaarders zijn kleine spaarders : zij hebben tussen 1 en 50 frank op hun boekje staan. We mogen wel niet vergeten, dat er veel zijn die helemaal nog niet één frank bijeengespaard hebben. Zij die meer dan 100 fr. vergaard hebben, vormen eigenlijk al uitzonderingen. Hier en daar haalt iemand wel eens meer dan 500 fr. of zelfs 1000 frank. De niet opvallend hoge geldsommen op de spaarboekjes van de leerlingen van de scholen voor betalende leerlingen, kan een bewijs zijn van de grote weerstand van sommige ouders. Waarschijnlijk willen zij hun kinderen wel laten meesporen op school, al was het misschien maar alleen om goed te staan met de onderwijzer, maar zoals het een goede burger betaamt, investeren zij hun geld op andere manieren. Dit geldt althans voor zover zij nog niet overtuigd zijn van het belang van het doorgeven van een spaarzaamheidsgeest via de praktijk van het schoolsparen.

2. De verspreiding van het schoolsparen in België

Het fenomeen van het schoolsparen is vanzelfsprekend niet beperkt gebleven tot Gent alleen. Laurent heeft via allerhande brochures en conferenties geprobeerd om het onderwijzend personeel te lande te overtuigen van het succes te Gent, om het op die manier tot navolging aan te sporen. Zijn *Conférences sur l'épargne* en *La Caisse d'épargne dans les écoles communales de Gand* werden met tussenkomst van het ministerie van Openbaar Onderwijs verspreid. Laurent wilde hiermee de aandacht trekken van de overheid en de gemeentelijke administraties op wat in Gent gebeurde. Het ontbreekt ons aan voldoende gegevens om een volledig overzicht te kunnen geven van de situatie op het einde van de jaren zestig voor wat heel België betreft. In 1868 verschijnt in de jaarverslagen van de Algemene Spaar en Lijfrentekas een *Relevé des écoles dont les instituteurs ou institutrices ont fait, en 1868, au nom de leurs élèves, des versements à la Caisse d'Epargne, instituée sous la garantie de l'Etat*⁷⁹.

Hierin worden de verschillende scholen waarvoor op 1-1-1868 al stortingen gedaan werden, opgesomd per provincie en per bijkantoor van de ASLK waar de stortingen gedaan zijn. De Waalse provincies Namen en Luik liggen een flink stuk voor op de rest van het land. Het is opvallend dat er binnen dit gebied slechts een paar steden zijn, waar in meer dan één school gespaard wordt : Namen heeft er vier, Verviers ook plus nog

(79) *Compte-rendu de la Caisse Générale d'Epargne et de Retraite*, 1868, p. 19-20.

een avondschool. Luik zelf heeft er wel 27, waaronder ook een avondschool. Daarnaast zijn er nog twee gemeenten met twee scholen, Ensival en Wierde. Al de rest zijn kleine gemeenten of dorpen waar dan telkens in de éne gemeenteschool die er is, gespaard wordt.

In de provincie Oost-Vlaanderen is de stad Gent verantwoordelijk voor meer dan de helft van het aantal scholen waar gespaard wordt⁸⁰. Naast Gent zijn er op dat ogenblik slechts zeven gemeenten waar het schoolsparen in voege is. Daarvan is Lokeren ongetwijfeld de belangrijkste. Daar alleen al worden de zes scholen van de verschillende gehuchten vermeld. Ook Dendermonde en Oordegem hebben elk twee scholen waar al gespaard wordt.

In de provincie Henegouwen is het aantal sparende schoolkinderen ook nog sterk vertegenwoordigd. Nergens echter kan een grote stad worden aangeduid. Mons bijvoorbeeld heeft slechts twee gemeentelijke scholen waar gespaard wordt.

Voor Brabant zijn ook geen bijzonderheden te vermelden, behalve dan dat gespaard wordt in Brussel-hoofdstad en een aantal randgemeenten.

In Antwerpen verwerkt het bijkantoor van Lier stortingen van een betrekkelijk groot aantal scholen. Eigenaardig genoeg wordt in de stad Antwerpen zelf nog niet gespaard.

De situatie in West-Vlaanderen ziet er ook niet zo rooskleurig uit. Brugge heeft wel een aantal scholen waar het sparen in voege is, maar voor de rest beperkt het fenomeen zich tot enkele gemeenten. Tenslotte zijn er nog twee achterblijvers: de provincies Limburg en Luxemburg, waarvan de laatstvermelde er nog het slechtst aan toe is. Op het spaarkantoor van Saint-Hubert hebben slechts twee scholen stortingen gedaan. In Aarlen zelf is van sparen nog geen sprake. In Limburg speelt Hasselt wel een belangrijke rol, maar voor de rest betekent het sparen in die provincie vrijwel niets.

Deze ruwe schets geeft toch wel aan, waar het schoolsparen na verloop van een goed jaar enige verspreiding heeft gevonden en in welke gebieden haast geen sprake is van dit nieuwe fenomeen. Het is vrij opvallend, dat de franstalige provincies een grote voorrang hebben op de nederlandsstalige wat het invoeren van het schoolsparen betreft. Nochtans mogen we stellen dat het allemaal in Vlaanderen begonnen is, weliswaar onder impuls van de franssprekende François Laurent. Al zijn werken zijn verschenen in de Franse taal, en pas na enige jaren in het Nederlands vertaald.

We gaan nu meer in detail in op het invoeren van het schoolsparen in een aantal belangrijke steden.

Tijdens het schooljaar 1867-1868 werd het sparen geïntroduceerd in de Brusselse gemeentelijke scholen. In een rapport van 17 februari 1868 handelde de schepenen van Onderwijs, J. Funck⁸¹ over de organisatie van het schoolsparen in Brussel⁸². Het Brusselse stadsbestuur was heel erg

(80) 20 op de 35.

(81) 1822-1877, advocaat, schepenen van Onderwijs te Brussel.

(82) *Rapport fait au Conseil par l'Echevin Funck, au nom de la Section de l'In-*

geïnteresseerd in de vooruitgang van het sparen. Het verlangde van ieder schoolhoofd maandelijks een rapport over de situatie in zijn school. Daarnaast moest de directie de namen van de onderwijzers vermelden die zich, hetzij extra inspannen voor het welslagen van het sparen, hetzij helemaal niet. Funcks opvolger, P. De Keyser⁸³ wees naar het einde van de jaren zeventig toe, nog altijd op het stijgend succes van het schoolsparen in de Brusselse gemeentelijke scholen⁸⁴. De gespaarde sommen en het aantal inleggers bleef jaarlijks toenemen. In 1880 spaarden meer dan de helft van de lagere schoolkinderen met een boekje: 51,6% van de jongens en 57,2% van de meisjes. Gemiddeld hadden zij iets meer dan twintig frank gespaard. Vermeldenswaard was nog, dat meer dan 10% van de kinderen, zowel bij de jongens als bij de meisjes, dan nog eens spaarden zonder boekje⁸⁵. Ook in de verschillende voorsteden van Brussel-hoofdstad werd het sparen al snel ingevoerd, én met succes. Eén uitzondering daarop vormde de gemeente Schaarbeek, waar praktisch geen sprake was van schoolsparen. De meest opvallende resultaten werden genoteerd in de gemeenten Sint-Gillis, Elsene en Sint-Jans-Molenbeek, de meest industriële voorstad van Brussel. In Sint-Joost-ten-Node, Etterbeek en Laken waren de resultaten bevredigend te noemen. In de laatste gemeente werd het sparen niet ingevoerd in de kleuterscholen omdat men de kinderen daar nog te jong vond. In Anderlecht tenslotte werd het sparen afgeschaft in 1887, nadat het bijna twintig jaar had gefunctioneerd. Het werd opnieuw ingevoerd door een besluit van 9 september 1904⁸⁶.

Te Antwerpen zou de liberale ploeg, met als schepen van Onderwijs Evarist Allewaert⁸⁷, belangrijke nieuwigheden doorvoeren in het openbaar onderwijs. Eén daarvan was het invoeren van het schoolsparen naar het voorbeeld van Gent. Reeds vanaf 1868 werden daarover in de gemeenteraad discussies gehouden. Na de verspreiding van de *Conférence sur l'épargne van Laurent*, werd de definitieve knoop doorgemaakt. In oktober 1873 startte men ook te Antwerpen met het schoolsparen. Op twee maanden tijd werden 2000 spaarboekjes gecreëerd⁸⁸.

In de Brugse gemeenteraadzitting van 14 december 1867 werd gepraat over het invoeren van het sparen in de scholen⁸⁹. In de begroting van 1868 werd 1000 frank subsidie ingeschreven om dit werk te ondersteunen. De commissie die zich speciaal met onderwijszaken bezighield, zou bij

struction Publique et des Beaux-Arts, sur l'organisation de l'épargne dans les écoles communales, le 17-2-1868.

(83) ° 1832, directeur van de gemeentelijke school nummer 3 te Brussel, schepen van Onderwijs.

(84) *Rapport fait au Conseil communal par M. l'Échevin de Keyser au nom du Collège, le 16-4-1877.*

(85) *Ville de Bruxelles, Organisation de l'épargne dans les écoles primaires gratuites de la ville*, tabel p. 15.

(86) J. DE MEES, *De l'épargne scolaire dans l'agglomération bruxellois*, Brussel, 1906, p. 21.

(87) 1835-1889, schepen van Onderwijs te Antwerpen, 1872-1879.

(88) H. VAN DAELE, *150 jaar Stedelijk Onderwijs te Antwerpen, 1819-1969*, Antwerpen, 1969, p. 62.

(89) Dit gebeurde n.a.v. het rapport Van Nieuwenhuysse.

Le Progrès, VIII, 1868, p. 11.

elke leerling die al 50 centiemen gespaard had, nog eens 50 centiemen bijleggen. Op die manier had die voldoende om een boekje te kunnen nemen bij de spaarkas. Bovendien werden nog geldelijke beloningen toegekend aan diegenen die extra hun best hadden gedaan om te sparen. Maandelijks werd in de gemeenteraad verslag uitgebracht over de vooruitgang van het sparen. De commissie van Openbaar Onderwijs inspecteerde regelmatig de rekeningen van het onderwijzend personeel van de gemeentelijke scholen.

Ook in Hasselt was het schoolsparen al vrij vroeg een succes. Dit bleek o.a. uit een rapport van de Hasseltse hoofdonderwijzer Oben⁹⁰. In een brief aan *De Toekomst* meldde hij de volgende resultaten⁹¹. In de maand oktober van het jaar 1867 spaarden alle 64 leerlingen van de hogere afdeling van zijn school. Samen hadden zij op dat ogenblik een som van 220,18 frank bijeengespaard. In de middelste klas hadden 54 op de 85 leerlingen al een boekje op de spaarkas, samen goed voor 157,34 frank. Tenslotte was het sparen in de laagste klas ingevoerd op speciaal verzoek van de scholieren zelf. Alle leerlingen spaarden daar, maar slechts 20 van de 50 hadden een boekje. Die twintig hadden al 53,87 frank bijeengebracht. Op het eerste gezicht leken deze resultaten in het geheel niet onaardig. We wijzen er wel op dat het hier ging om één school in Hasselt, m.n. de kosteloze gemeenteschool voor jongens. Het is de enige school waarover wij gegevens hebben kunnen terugvinden.

Diezelfde positieve klanken kwamen uit Namen. De commissie voor Openbaar Onderwijs aldaar verspreidde de brochure van Laurent onder het onderwijzend personeel van de gemeentelijke scholen⁹². De leden van het Naamse *Bureau de Bienfaisance* gingen 200 frank verdelen in de vorm van spaarboekjes, onder het motto dat het beter was te voorkomen, dan te genezen. Dit voorbeeld werd nagevolgd door de schoolcommissie.

De grote man van het sparen in Luik was ingenieur Lambion. In 1876 schonk hij 60.000 frank aan de stad om over een periode van twintig jaar in de vorm van spaarboekjes te verdelen onder de leerlingen „qui ont déjà réalisé quelques économies”⁹³. In datzelfde jaar schonk ook Emile de Laveleye 1000 frank aan de gemeenteraad om het sparen in de scholen te bevorderen. In een brief aan het onderwijzend personeel verplichtte de gemeente officieel de invoering van het sparen in de scholen vanaf 1876⁹⁴. Eigenlijk was al eens eerder — in de late jaren zestig — een poging daartoe ondernomen door Onderwijsschepenen Hanssens, maar tussen 1870 en 1876 verviel de instelling⁹⁵. Vanaf 1882 werd besloten ook aan het onderwijzend personeel spaarboekjes uit te delen, als bewijs dat men de

(90) *Le Progrès*, VIII, 1868, p. 275-276.

(91) *De Toekomst*, XII, 1868, p. 204-205.

(92) *Le Progrès*, VIII, 1868, p. 707-708.

(93) *Archief ASLK*, 147.

(94) L. MOTTET, *Histoire de l'enseignement primaire communale à Liège depuis 1830*, Luik, 1907, p. 248.

(95) Cfr. de omzendbrief van 31-12-1868 waarvan de inhoud in 1876 opnieuw wordt overgenomen.

vlijt en toewijding die het aan het sparen besteedde, wist te appreciëren⁹⁶. Tenslotte was men ook spaarboekjes gaan verdelen onder de gevonden of verlaten kinderen die terecht kwamen bij de liefdadigheidsinstellingen. Het geld daarvoor kwam van het organiseren van concerten en tombola's met een liefdadig doel.

Voor wat de overige provinciesteden Mons en Aarlen betreft, hebben wij nergens iets kunnen terugvinden. We weten wel dat er in Mons al vóór 1868 gespaard werd. Vanuit de pedagogische tijdschriften klonken nog meer positieve geluiden. In Kortrijk bijvoorbeeld werd een „Comiteit voor het aanmoedigen van het onderwijs van arme kinderen” opgericht⁹⁷. Ook elders gingen rijken zich inzetten, of althans een deel van hun geld ter beschikking stellen aan de armen. In Diksmuide nam het aantal spaarders toe, dankzij de aanmoedigingen van de rijken in de vorm van spaarprijzen⁹⁸. In 1866 al gewaagde men in Herstal van een spaarmaatschappij van rijke dames, die gemiddeld een frank per maand inbrachten, om zo hun bezorgdheid voor het volk tot uiting te brengen⁹⁹.

Uit wat voorafgaat blijkt, dat het schoolsparen, ontstaan op initiatief van de liberaal François Laurent, vrijwel in alle grote steden een gunstig onthaal te beurt was gevallen. Op de vraag of die navolging plaatsvond binnen het kamp van de liberale gemeentebesturen, kunnen we niet met zekerheid antwoorden. Het is wel zo, dat de gemeentebesturen waarvan wij het wel weten, altijd liberaal zijn. Het is in elk geval zo, dat in de jaren vóór 1870 de liberalen op nationaal niveau de scepter zwaaiden. De Algemene Spaar- en Lijfrentekas kwam tot stand in 1865 op initiatief van de liberaal Frère-Orban. We hebben er reeds op gewezen, dat de overheid een rol speelde in het verspreiden van brochures, weliswaar van de hand van een partijgenoot. De invloed op de gemeentebesturen en op het onderwijzend personeel zal zeker niet gering geweest zijn.

3. *Het schoolsparen in het buitenland*

Wanneer we de daarover bestaande literatuur mogen geloven, was François Laurent verre van nieuw met zijn ideeën over het sparen op school. Tientallen jaren voor hem lijkt het reeds te hebben bestaan. Het gaat echter om individuele, vaak kleine initiatieven, die na verloop van tijd ophielden te bestaan, niet zelden met het verdwijnen van de figuur van de hoofdonderwijzer die ermee gestart was. Het is kenmerkend dat bijna elk Westeupees land een aantal schoolspaarkassen heeft gekend, voordat Laurent daarmee in Gent begonnen is. De oudste, Goslar en Apolda in Duitsland, dateren van 1821¹⁰⁰. In Gotha stichtte Frau Kirchenrat Julie Hey in 1848 een spaarkas. Vanaf die datum werd ook in een aantal Duitse zondagsscholen het sparen ingevoerd, meestal met het oog op het aan-

(96) Aanleiding hiertoe was een tweede gift van 1000 frank van E. De Laveleye.

(97) *De Vereeniging*, I, 1868, p. 42.

(98) *De Toekomst*, X, 1875, p. 475.

(99) *Le Progrès*, VI, 1866, p. CCXXXVII-VIII.

(100) W. REIN, *Enzyklopädisches Handbuch der Pädagogik*, dl. VIII, Langensalza, 2de uitg., 1903, p. 306.

kopen van een bijbel of een zangboek¹⁰¹. In 1834 stichtte Dulac, hoofdonderwijzer van een school te Le Mans in Frankrijk, een schoolspaarbank. Zijn leerlingen kregen de gelegenheid hun spaarcenten te storten op de *Caisse d'Épargne et de Prévoyance*¹⁰². In de tweede helft van de jaren dertig werden in Frankrijk meer dergelijke initiatieven genomen: te Amiens, Grenoble, Lyon, Parijs en Périgueux. In de laatstgenoemde school gebeurde dit onder impuls van de directeur van de lagere school, die verbonden was aan de normaalschool.

Ook Nederland kende vóór 1865 een paar schoolspaarbanken. De eerste werd opengesteld in juni 1846. Het initiatief kwam van J.P. Schaberg, hoofdonderwijzer aan een school voor onvermogenen van de Nederlandse Hervormde gemeente te 's-Gravenhage. Alleen de leerlingen van de hoogste klassen spaarden, overigens met een vrij gunstig gemiddelde. Ook in andere gemeenten kwam een schoolspaarbank tot stand: Dordrecht (1860), Utrecht en Haarlemmermeer (1863)¹⁰³. In België zelf blijkt Laurent een pionier te zijn geweest. Te Brussel werd in 1865 een *Congrès International de Bienfaisance* gehouden, rond het thema „l'éducation de la prévoyance”¹⁰⁴. In een resolutie werd gewezen op het belang en de voordelen van sparen en vooruitzicht voor het eigen welzijn. Spaarzaamheid en vooruitzicht moesten via de school aan de kinderen worden bijgebracht. Weinig van die ideeën werden echter in de praktijk omgezet totdat Laurent het schoolsparen te Gent invoerde. In tegenstelling tot alle vroegere gelijkaardige initiatieven, kwam na Gent een beweging van de grond om het sparen in de scholen te propageren. Frankrijk en Groot-Brittannië stuurden elk een afvaardiging naar Gent, om het functioneren van het schoolsparen ter plaatse te bestuderen.

In 1874 werden de schoolspaarbanken in Frankrijk ingevoerd. Hun aantal nam snel een grote vlucht: tussen 1874 en 1877 ontstonden zo'n 8033 kassen. In 1877 telden zij samen 143.272 boekjes, goed voor 2.984.352 frank¹⁰⁵. De schoolspaarbanken werden enkel daar ingevoerd waar ze de volle steun genoten van de onderwijzer en van de gemeente. De Malarce¹⁰⁶ noemde de spaarbank de dochter van vrij initiatief en toewijding. In 1875 werd de *Société des institutions de prévoyance* opgericht, met als doel de eigen instellingen, methodes en resultaten te optimaliseren d.m.v. vergelijkende studies over de verschillende landen. In de zomer van 1876 organiseerde zij in Parijs een *Congrès des institutions de prévoyance*. De eminente economist De Malarce heeft een belangrijke rol gespeeld in het tot stand komen van de schoolspaarbanken in Frankrijk. In talloze artikelen behandelde hij deze problematiek¹⁰⁷. Hij kan zonder

(101) Berlijn, Stettin, Dortmund, Erlangen.

(102) F. BUISSON, *Nouveau dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire*, dl. I, Parijs, 1911, p. 201.

(103) A. KERDIJK, *Onze schoolspaarbanken*, z.p., 1878, p. 4.

(104) J.F.H. BOSCH, *De geschiedenis van het schoolsparen*, in *Spaarcommentaar*, XVII, 1967, p. 13.

(105) In 1878-79 komen er nog 2047 kassen bij en in de loop van 1880 nog 3932.

(106) Befaamd economist en secretaris van de Société des institutions de prévoyance.

(107) O.a. in de *Revue des deux Mondes* en in *l'Economiste français*.

twijfel de François Laurent van Frankrijk genoemd worden.

Na De Malarce kwam ook de Engelse inspecteur Fitch persoonlijk de Gentse scholen bezoeken, om er het systeem van schoolsparen te bestuderen. Vanaf 1874 werden de zogenaamde School-Penny-Banks in Engeland opgericht. Zij werden zo genoemd omdat de kinderen zelfs een kleine penny konden sparen. Volgens De Malarce hadden de Engelsen al meerdere malen iets in die richting geprobeerd, maar het mislukte telkens omwille van de slechte organisatie¹⁰⁸. Het voorbeeld van Gent heeft de Britten ertoe aangezet om het nog maar eens te proberen. Rapporten van spaarkassen in steden als Glasgow, Liverpool en Manchester citeerden met bewondering het succes van het sparen in Gent.

Nergens is de discussie tussen voor- en tegenstanders van het schoolsparen wellicht zo groot geweest als in Duitsland. Een in het oog springend feit is, dat in Duitsland en alleen daar, het begin van het schoolsparen werd geanimeerd door geestelijken. In 1867 al zocht Pastor Senckel in Glogau naar een middel om de drankzucht bij de arbeiders te bestrijden. Het lukte hem maar niet om een matigheidsgenootschap van de grond te krijgen. Ten einde raad is hij dan maar, in zijn bezorgdheid om de jeugd, begonnen met hen te leren hun geld bijeen te houden in plaats van het op te drinken. Het resultaat was, dat de jongeren die hij eigenlijk had willen bereiken wegbleven, maar dat zijn ideeën wel insloegen bij de schoolkinderen. Pas na 1875 werden de ideeën van Pastor Senckel over het land verspreid.

De eerste openbare gedachtenwisseling i.v.m. het schoolsparen in Nederland dateert van de provinciale vergadering van onderwijzers te Rotterdam in 1869. Uit de brochure van een schoolopziener kwamen de aangevoerde bezwaren naar voren¹⁰⁹. Een aantal mensen vond dat hier een grove pedagogische fout werd gemaakt: wanneer het sparen iets wil betekenen, dan moet het gebeuren met een begrip, dat het bevattingsvermogen van schoolkinderen niet te boven gaat. Desondanks wilde men afwachten en zien wat de praktijk zou uitwijzen. Het schoolsparen is ook hier nooit van overheidswege verplicht geworden. Het al dan niet invoeren hing meestal samen met de opvattingen van de hoofdonderwijzer daaromtrent. In 1878 schreef Kerdijk¹¹⁰ dat de resultaten van het sparen nog niet overal bevredigend waren. In een omzendbrief van juni 1906 sprak de minister van Binnenlandse Zaken zich uit vóór het schoolsparen.

In Italië werd op voorstel van oud-minister van Financiën Sella, op 29 mei 1875 een wet uitgevaardigd die de Postspaarkas instelde. De artikels 13 en 15 uit die wet wensten het functioneren van de schoolspaarbanken te vergemakkelijken. De schoolhoofden die geld bij de leerlingen wilden ophalen, konden een boekje krijgen voor het inschrijven van de

(108) A. DE MALARCE, *Les Caisses d'épargne scolaires et les Penny-Banks*, Parijs, 1875, p. 17.

(109) A.M. DE COCK, *Schoolsparen*, Rotterdam, 1869.

(110) In 1881 werd Kerdijk directeur van de nieuw opgerichte Rijkspostspaarbank en voerde hij het sparen met postzegels in.

gemeenschappelijke depots, met inbegrip van de mogelijkheid om het geld naar afzonderlijke boekjes te transfereren ¹¹¹.

In Oostenrijk-Hongarije tenslotte werd het schoolsparen haast overal negatief ontvangen. De Weense onderwijzersvereniging „De Volksschool” vond dat de schoolspaarbank vanuit pedagogisch standpunt moest geweerd worden. Ook de Voralbergse onderwijzers zagen het nut van een dergelijke instelling niet in ¹¹². Niettemin zijn de schoolspaarkassen hier en daar ingevoerd. Ondanks een aanbeveling van de minister van Onderwijs en Cultuur, in 1883, bleef het succes gering.

Slotson

De ideeën van François Laurent vonden niet alleen verspreiding in Gent en België, maar ook in het buitenland kregen zij veel aanhang. Grosso modo kunnen we stellen dat omstreeks 1875 het schoolsparen in alle voornoemde landen was ingevoerd, zij het dan altijd in een beperkt aantal scholen. Vooral in Frankrijk en Groot-Brittannië was de invloed van Gent erg groot. In de Duitstalige gebieden bleef het succes van het sparen eerder gering. Wij wilden hier alleen maar duidelijk maken dat het sparen op school geen exclusief Belgisch fenomeen was, maar dat België — en vooral Gent — een grote invloed heeft uitgeoefend op de rest van West-Europa.

IV. KWANTITATIEVE ANALYSE VAN DE EVOLUTIE VAN HET SCHOOLSPAREN IN BELGIE, 1882 - 1911 ¹¹³

In 1882 spaarde meer dan de helft van de totale schoolbevolking niet, terwijl het aantal niet-spaarders in 1887 al was opgelopen tot 70,5 %. Die dalende trend zette zich nog door in 1890, bereikte daar zelfs een dieptepunt (74,5 % van de kinderen spaarden niet). Vanaf 1893 valt weer een stijging te noteren. Ze hield aan tot 1911, met uitzondering van de periode rond 1900. Dit laatste had te maken met de crisis die na 1900 in het Belgisch economisch leven optrad ¹¹⁴. Bij het overschouwen van de laatste gegevens vóór het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog (1911) merken we dat, ondanks het stijgend succes van het schoolsparen sinds 1883, het niveau van 1882 nog niet of niet meer bereikt werd: in 1911 en respectievelijk 1882 spaarden 64 resp. 59 % van de schoolkinderen niet, resp. 31,5 en 33 % spaarden met een boekje en 4,5 resp. 8 % spaarden, maar zonder boekje. De gemiddelde gespaarde som per leerling werd berekend aan de hand van de stortingen gedaan door de leerlingen, onaf-

(111) *Compte-Rendu de la Caisse Générale d'Épargne et de Retraite*, 1875, p. 11.

(112) *De Toekomst*, XXI, 1876, p. 42 en 141.

(113) Deze analyse werd gemaakt aan de hand van de *Rapport triennal sur la situation de l'instruction primaire en Belgique*, Brussel, XIV, 1884 - XXIII, 1911.

(114) Naar aanleiding van de slechte economische situatie wensten patroons en regering de sociale lasten niet te vermeederen. Daarop kwam vooral van socialistische zijde reactie, wat geleid heeft tot stakingen in 1902.

hankelijk van het feit of zij al dan niet over een spaarboekje beschikten. De gemiddelde gespaarde som per leerling ging in stijgende lijn : van 14 frank in 1882 naar 30,2 frank in 1911. In grote lijnen kon gesteld worden dat de meisjes meestal iets meer spaarden dan de jongens. Dat iets liep hooguit op tot 1,5 frank. Zoals verwacht, stegen de gestorte sommen — in absolute cijfers — naargelang dat het schoolsparen zich uitbreidde. In 1884 werd in België 2,2 miljoen door de schoolkinderen gespaard, in 1911 was dat al opgelopen tot bijna 16 miljoen.

Het aantal kleuters dat deelnam aan het sparen op school, ging tussen 1890 en 1911 in stijgende lijn. Het ging weliswaar niet om een erg spectaculaire stijging : 6,5% van de totale kleuterbevolking spaarde in 1890 met een boekje. In 1911 was dat aantal gestegen tot 17 %. De gemiddelde gespaarde som per kind bleef altijd schommelen rond de 11 frank. Wanneer men de drie onderwijsniveaus onderling vergelijkt, werd ongetwijfeld procentueel het meest gespaard door de leerlingen van de lagere school. Desondanks bleef het aantal niet-spaarders ook daar nog erg hoog : 70 % in 1890 en 54,5 % in 1911. De gemiddelde gespaarde som per leerling steeg van 19,5 frank (1890) tot 31,6 frank (1911). Zonder enige uitzondering kunnen we stellen dat de meisjes gemiddeld meer spaarden dan de jongens en dat het verschil in 1893 bv. bijna opliep tot 3 frank. In het adultenonderwijs valt onmiddellijk de lage deelname aan het schoolsparen op. In 1890 spaarden slechts 6% van de regelmatige bezoekers van de adultenscholen met een boekje. De bijeengespaarde sommen lagen hier duidelijk hoger dan elders : gemiddeld werd 27,8 fr. gespaard in 1890 en 44 frank in 1911.

In het gemeentelijk onderwijs spaarde in 1890 33,5 % van de totale schoolbevolking, in 1911 : 48 %. De gemiddelde gespaarde som per leerling nam over de bestudeerde periode indrukwekkend toe : tussen 1887 en 1911 van 17,5 naar 33,5 frank. Dat was bijna een verdubbeling. In het aangenomen onderwijs lag het aantal spaarders beduidend lager dan in het gemeentelijk onderwijs, zeker wat de beginjaren betreft. Pas naar het einde van de jaren negentig constateren we een flinke stijging. Omstreeks 1908 spaarde $\frac{1}{4}$ van de leerlingen van het aangenomen onderwijs met een boekje. De gemiddelde gespaarde som per leerling steeg erg geleidelijk. Tussen 1887 (12,6 fr.) en 1911 (24,4 fr.) werd ze bijna verdubbeld. In het gesubsidieerde vrije onderwijs was de stijging niet zo groot als in de andere twee schoolnetten : van 17,1 frank (1896) naar 25,1 frank (1911). Wat de gespaarde sommen in absolute cijfers betreft lagen de gemeentelijke scholen ver voor op de rest. Dit kwam voor een stuk doordat het leerlingenaantal daar veel hoger lag, maar ook de gemiddelde gespaarde sommen waren groter dan elders. In 1896 was in de gemeentelijke scholen 5,7 miljoen bijeengespaard ; in de aangenomen scholen 0,5 milj. en in de gesubsidieerde vrije scholen 0,2 miljoen. In 1911 was reeds een felle stijging waar te nemen in alle netten : 10,8 milj. (gemeentelijk onderwijs), 2,3 milj. (aangenomen onderwijs) en 2,6 milj. (gesubsidieerde vrije onderwijs). De bijeengespaarde sommen in het aangenomen en gesubsidieerde vrije onderwijs verschilden praktisch niet.

In verband met het aandeel van de verschillende onderwijsnetten in de

totale cijfers voor België, én voor de absolute gespaarde sommen, dient vanzelfsprekend rekening te worden gehouden met het aantal scholen binnen elk net. In 1911 was het schoolsparen ingevoerd in 81,3 % van de gemeentelijke scholen, in 55,3 % van de aangenomen en in 64,5 % van de gesubsidieerde vrije scholen. Dit betekent dat voor heel België in 69,1 % van alle scholen aan de leerlingen de kans geboden werd om via de school te sparen.

De vergelijking tussen de verschillende provincies voor wat het procentueel aantal spaarders en de gemiddelde gespaarde sommen aangaat, levert een aantal merkwaardige resultaten op. Vóór 1882 vallen de hoge resultaten in de provincies Antwerpen (63,5 %) en Oost-Vlaanderen (51%) op. Al de rest zit beneden de 50%. Een mogelijke verklaring voor het hoge percentage in Antwerpen, was de aanwezigheid van de haven. Rond die haven vestigden zich in de jaren 1880 tot 1890 een aantal belangrijke industrieën. Dit schiep vanzelfsprekend werkgelegenheid voor een grote groep mensen. In de provincie Oost-Vlaanderen, waar het allemaal begonnen was, spaarde in die periode ongeveer de helft van de schoolbevolking. De algemene daling die zich tussen 1885 en 1890 voerde, uitte zich hier het scherpst. Daarbij vermelden we dat de grote propagandist van het schoolsparen, François Laurent, in 1887 was overleden. Dat zal ongetwijfeld ook wel een rol gespeeld hebben, voornamelijk dan in Gent zelf. Na 1890 deed zich een belangrijke verschuiving voor: vóór 1885 lag het percentage van het aantal spaarders in Vlaanderen hoger dan in Wallonië, maar vanaf 1890 was dat niet meer het geval. Alles wijst erop dat Wallonië de depressie, die begonnen was rond 1870 en aanhield tot de jaren negentig, beter doorworsteld had dan Vlaanderen. Dit had in niet geringe mate te maken met de verschillende economische situatie in beide landsgedeelten in de jaren tachtig. Ondanks de algemene verslechtering van de wereldconjunctuur wist de Waalse industrie zich op peil te houden. In vergelijking met Wallonië was Vlaanderen in de jaren tachtig een verarmd, achtergebleven agrarisch gebied.

In de tweede helft van de jaren negentig werd de werelddepressie omgeboogen. Haast overal nam het aantal spaarders weer toe. De economische depressie rond 1900 uitte zich haast alleen in Vlaanderen. Het aantal spaarders liep overal met ongeveer 3 % terug. Na 1905 deden zich voor heel België geen belangrijke wijzigingen meer voor. Het aantal spaarders nam overal toe, zij het meer uitgesproken in Wallonië dan in Vlaanderen. In het Waalse landsgedeelte werden opvallend goede resultaten bereikt: Namen en Henegouwen spanden de kroon met respectievelijk 67,5 en 66,5%. In Vlaanderen waren de resultaten minder goed: Oost-Vlaanderen behaalde weer het hoogste percentage, maar dat was slechts 29 %. Het werd op de voet gevolgd door Brabant. Alleen in West-Vlaanderen spaarde nog niet eens 1/5 van de totale schoolbevolking. De gemiddelde gespaarde som per leerling lag tussen 35,8 fr. in Luxemburg en 21,8 frank in Limburg. Opvallend was dat de gemiddelde gespaarde som voor alle Waalse provincies hoger lag dan 30 fr./leerling, terwijl dat voor Vlaanderen tussen 25 en 30 frank bedroeg, met uitzondering van Limburg. Tegen alle verwachtingen in werd de economische heropbloei van Vlaan-

RIJKSUNIVERSITEIT - GENT

SEMINARIE VOOR ALGEMENE EN
INSTITUTIONELE GESCHIEDENS

DER MIDDELEEUWEN

Blandinberg 2 - 9000 GENT

deren niet weerspiegeld in een grote vooruitgang van het schoolsparen. Het is duidelijk dat het sparen in de provincies met een belangrijke industriële activiteit goede resultaten opleverde. Het schoolsparen was meer verbonden met de industrie-arbeiders dan met de boerenbevolking¹¹⁵.

V. PEDAGOGISCHE ASPECTEN VAN HET SCHOOLSPAREN

In de loop van de negentiende eeuw kreeg de school een specifieke opdracht : zij moest een „school voor het leven” zijn. Daaronder verstond men dat het gegeven onderwijs zoveel mogelijk moest aansluiten bij de ervaringswereld en belangstelling van de leerlingen. Onderwijs alleen was bovendien niet voldoende! De kinderen in de volksschool moesten ook nog worden opgevoed tot zedelijk gave wezens. De verwezenlijking van deze doelstellingen concentreerde zich rond een aantal specifieke thema's zoals werelduitbreiding, dierenbescherming, matigheid, spaarzaamheid en vooruitziendheid. Er werd zoveel mogelijk gestreefd naar een onderwijs dat vooral praktischer zou zijn, en nauwer zou aansluiten bij het leven. De begrippen spaarzaamheid en vooruitziendheid werden aan de leerlingen doorgegeven door middel van gelegenheids- en/of gecombineerd onderwijs.

Gecombineerd onderwijs was die vorm van onderwijs waarbij de onderwijzer in een bepaald vak of een bepaalde les, inhoudelijk gelijkaardige leerstof behandelde die eigenlijk tot een ander vakterrein behoorde. Gelegenheidsonderwijs sloot, op een al of niet systematisch geplande wijze bij het bestaande programma aan, en was tevens een uitbreiding daarvan¹¹⁶. Er werd nooit een nieuw vak ingevoerd dat zou handelen over spaarzaamheid en vooruitziendheid. Het behandelen daarvan werd ingepast in de bestaande vakken. De leerkracht koos die leeslessen, die dictees, die rekenoefeningen waarin een geest van spaarzaamheid en vooruitziendheid tot uiting kwam¹¹⁷. De school moest alle vooroordelen en misverstanden daaromtrent uit de weg ruimen en de voordelen ervan aantonen. Als uiteindelijk doel wenste men te bereiken : aan de kinderen vooruitziendheid bij brengen. Het middel bij uitstek daartoe was het sparen. Het schoolsparen

(115) Dit bleek duidelijk uit de analyse van de ideeën van de initiatiefnemer, François Laurent.

(116) Dit heeft aanleiding gegeven tot een polemiek tussen voor- en tegenstanders van het gelegenheidsonderwijs. De voorstanders vonden dat de interesse en de motivatie van de leerlingen werd gestimuleerd. De tegenstanders legden de nadruk op de mogelijke overbelasting van het programma en het verwaarlozen van een aantal elementaire zaken.

(117) Bv. „Mijn boekskén en mijn potje
zijn ja in waarde groot.
Voor mij en voor mijn ouders
zijn 't vrienden in de nood.”

L.F. DRIES, *Lezen en verstaan. Eerste onderricht in schrijven, lezen en spelling in overeenkomst met het programma van 20-7-1880*, Gent-Brussel, z.d., p. 28.

F.A. ROBYNS, *Rekenkundige vraagstukken over alcoholisme en besparing*, Maaseik, 1896, p. 17 : „Een roker geeft elke trimester 6 fr. uit voor tabak, en elke maand 5,30 fr. voor sigaren. Wat blijft hem over van een bankbriefje van 500 fr., nadat hij die nutteloze uitgaven op het einde van de trimester betaald heeft ?”

werd beschouwd als een eerste stap in de richting van vooruitziendheid¹¹⁸. Sparen alleen was echter niet voldoende, vooral omdat het inzamelen van geld meestal mechanisch gebeurde. Belangrijker dan de resultaten waren de motieven! Het doel van het schoolsparen was niet het kind geld te leren oppotten. Het moest begrijpen wat sparen was, en waarom dat nuttig kon zijn voor hemzelf en ook voor de anderen. Het ging m.a.w. om het aanleren van een geest van spaarzaamheid. En dat hield veel meer in dan zijn zondagsgeld naar school meebrengen.

Wij weten niet in hoeveel scholen een dergelijke vorm aan het onderwijs werd gegeven. Wij hebben daaromtrent geen cijfergegevens kunnen terugvinden. Uit de praktische gedeelten van een aantal pedagogische tijdschriften en uit een aantal lees- en rekenboekjes die wij hebben doorgenomen, blijkt alvast dat er aandacht bestond voor het bijbrengen van spaarzaamheid en vooruitziendheid aan de schoolkinderen. Bovendien werd de onderwijzer daartoe in min of meerdere mate opgeleid. Dit bleek althans uit een voorbeeld van een onderwijzersexamen gepubliceerd in *Christene School* in 1896, waar de eerste vraag luidde: „Toon aan hoe noodzakelijk de spaarzaamheid is. Doe door een voorbeeld het verschil tussen spaarzaamheid en gierigheid kennen”¹¹⁹. Regelmatig verscheen in *L'Ecole primaire* een „Programme de Prévoyance”¹²⁰. Daarbij werd telkens voor elke graad en per trimester aangegeven welke ideeën konden aan bod komen en onder welke vorm (spreekoefening, dictee, opstel, rekenoefening...). Ook ter gelegenheid van trimestriële conferenties kwam dit onderwerp af en toe ter sprake¹²¹.

In de pedagogische periodieken van die tijd ontstond een felle polemiek tussen voor- en tegenstanders van het schoolsparen. Hierna volgt een overzicht van de belangrijkste argumenten die gebruikt werden om het schoolsparen af te keuren of aan te prijzen.

De tegenstanders van het invoeren van het sparen op school meenden dat daardoor bij de kinderen een aantal slechte eigenschappen zouden ontstaan. In de eerste plaats waren zij ervan overtuigd dat het egoïsme van de leerlingen op die manier werd bevorderd. De leerlingen gingen meer en meer aan zichzelf denken en vergaten de anderen, als zijzelf maar hun centen — en liefst veel — aan de meester konden afgeven! Men vreesde er ook voor dat de kinderen met hun fortuin zouden gaan paraderen. Dat zou aanleiding geven tot onderlinge naijver, ijdelheid, nijd en jaloezie. Het schoolsparen deed het onderscheid tussen de verschillende klassen scherper dan ooit naar voor komen. Tengevolge daarvan werd gevreesd dat sommige kinderen hun spaargeld zouden proberen te verhogen door op een onwettige manier geld te verzamelen.

(118) M. DU CAJU, *De l'éducation de la prévoyance, Propagande par l'enseignement, L'épargne scolaire, La Caisse de Retraite à l'école, Les mutualités scolaires*, Brussel, 1896, p. 9.

(119) *Christene School*, III, 1896, p. 86-87.

(120) *L'Ecole primaire*, XXVII, 1900, p. 41 geeft een voorbeeld van een dergelijk programma.

(121) Zie bv. *L'Ecole nationale*, IX, 1909, p. 79.

Het lag in de oorspronkelijke bedoeling van Laurent om de jonge kinderen te leren sparen, zodanig dat zij, eens die goede gewoonte was ingeworteld, zouden blijven sparen. Het feitelijke resultaat van het invoeren van het sparen op school was niet dat de kinderen gingen sparen, maar wel dat de ouders de school als spaarkas gingen gebruiken, weliswaar via hun kinderen¹²². Het behoorde niet tot de taak van de school om de ouders te leren sparen. De kinderen kenden onvoldoende de waarde van het geld om de noodzaak van het sparen te begrijpen¹²³. Bovendien vonden een aantal mensen dat kinderen gewoonweg niet konden sparen omdat zij niets verdienden. Men vroeg zich af of het eigenlijk wel nodig was dat kinderen op jonge leeftijd al leerden sparen. Herinnerde het sparen het kind niet al te snel aan de ernst van het leven? Moest men het in zijn kinderjaren — nu het nog kon — niet een beetje zorgeloos en gelukkig laten zijn? Het latere leven was al hard genoeg! Sommige tegenstanders meenden dat de kinderen zelf onverschillig stonden tegenover het schoolsparen¹²⁴. Zij die eraan deelnamen, deden dat mechanisch, louter uit gewoonte of omdat anderen het deden. Ze begrepen niet wat echt sparen was. Voor $\frac{3}{4}$ van de schoolkinderen was sparen „un mot vide de sens, une fiction”.

De tegenstanders van het schoolsparen konden het niet kroppen dat de school, zoals zij dat noemden „vestibule d'une caisse d'épargne”¹²⁵ werd. De school had een hogere zending, en die werd teruggedrongen naar een secundaire plaats. Het schoolsparen betekende nog eens een bijkomende last en verantwoordelijkheid voor de onderwijzer. Daardoor kon zijn eigenlijke taak in het gedrang komen: er bleef minder tijd over voor zelfstudie en het begeleiden van de leerlingen.

De mensen die positief stonden t.a.v. het schoolsparen hebben getracht al de argumenten van de tegenstanders te ontzenuwen. Zij noemden sparen een „overwinning op het egoïsme”¹²⁶, omdat de kinderen leerden het bevredigen van hun verlangens uit te stellen en hun driften te beheersen. Zijn geld opmaken was egoïstisch, sparen was een opoffering. De voorstanders van het sparen stelden dat naast één gierige — misschien, maar niet noodzakelijk ten gevolge van het schoolsparen — er nog altijd honderd verkwisters waren. Zij benadrukten dat zuinig leven nog iets anders was dan geld oppotten en zichzelf te kort doen¹²⁷. Tegen het verwijt dat het sparen jaloezie en onderlinge naijver in de hand werkte, brachten de voorstanders in, dat jaloezie iets eigen was aan de mens. Overal en altijd waren en zijn er jaloezerse mensen, ook buiten het schoolsparen. Ongeveer hetzelfde gold t.a.v. de ongelijkheid die door het schoolsparen zou zijn geaccentueerd. Het kind werd immers op zoveel andere manieren — thuis en op school — met de heersende ongelijkheid geconfronteerd. Volledige gelijkheid zou nooit bereikt worden. De vrees voor diefstal

(122) *Moniteur des instituteurs primaires*, XIX, 1891, p. 186.

(123) *De Toekomst*, XII, 1868, p. 148.

(124) *Het Katholiek Onderwijs*, V, 1886, p. 283.

(125) *L'Abeille*, III, 1868, p. 150.

(126) *L'Ecole primaire*, XV, 1888, p. 265.

(127) *De Opvoeding*, XII, 1896, p. 187.

en andere oneerlijke praktijken vonden de voorstanders van het sparen ongegrond. Een goede onderwijzer moest proberen om dergelijke dingen door zijn tactvol optreden te voorkomen. Hij moest de kinderen vragen naar de herkomst van het geld en opletten voor leugens! Beter nog dan onoprechtheid te bestraffen, moest eerlijkheid als één van de belangrijkste deugden worden gecultiveerd. De verdedigers van het sparen waren ervan overtuigd dat de meeste bezwaren van theoretische aard waren, en dat de praktijk de ongegrondheid ervan zou aantonen. De opgesomde nadelen zouden ook zonder het schoolsparen ontstaan.

Iedereen was het erover eens dat de school niet tot hoofddoel had de ouders te leren sparen. Niettemin was dit niet onmogelijk, en zeker niet af te keuren. Integendeel! Lag het immers niet in de bedoeling van Laurent om via de schoolkinderen ook hun ouders te bereiken? Het zou daarom helemaal onlogisch zijn, dit mogelijk bijkomende gevolg af te keuren. Het zou goed zijn wanneer alle ouders via hun kinderen de weg naar de spaar-kas, d.i. de weg naar het geluk, konden vinden ¹²⁸. Het was helemaal niet nodig dat men geld verdiende om te kunnen sparen. Elk kind kreeg van zijn ouders wekelijks een kleinigheid die het naar eigen goeddunken kon spenderen. Sparen bood nog een ander belangrijk voordeel: de kinderen kregen al op jonge leeftijd enig verstand van de waarde van het geld. Het was waar dat het hen al vroeg aan de ernst van het leven deed denken. Maar dat was niet alleen met het sparen zo: honderden andere dingen uit hun dagelijkse omgeving herinnerden daaraan. De voorstanders waren het er in het geheel niet mee eens, dat de eigenlijke zending van de school door het invoeren van het sparen in het gedrang zou komen. Integendeel! Zij betoogden dat sparen, spaarzaamheid en vooruitziendheid basisbegrippen waren, die absoluut thuishoorden in een ernstige opvoeding ¹²⁹. Veel hing af van de goede wil van de onderwijzer. Hij moest de leerlingen voorhouden dat sparen iets was zoals rekenen, lezen of schrijven. Een onderwijzer die het vertrouwen van de kinderen én van de ouders wist te winnen, gaf gehoor aan zijn roeping.

Sparen betekende niet alleen een bron van geluk voor het individu of voor zijn gezin, maar ook voor de hele maatschappij. De arbeider kon nu eigenaar worden, waardoor het eeuwenoude antagonisme tussen arbeid en kapitaal zou verdwijnen. Het was een grote stap vooruit in de oplossing van de sociale kwestie. De arbeider die zijn spaarcenten aan de Staat had toevertrouwd, zou deze niet meer met geweld proberen omver te werpen. Hij zou meewerken aan het behoud van de orde en van de nationale zelfstandigheid. Hij werd ook een tegenstander van anarchie en ging de wetten van het land eerbiedigen. De emancipatie van de arbeidersklasse, waarvan het sparen één van de bouwstenen was, kon de arbeider welstand bezorgen.

(128) *Le Progrès*, XIV, 1874, p. 178.

(129) *Moniteur des instituteurs primaires*, XX, 1891, p. 621.

ALGEMEEN BESLUIT

De industrialisering in de tweede helft van de 19e eeuw bracht een verregaande proletarisering van de massa met zich mee. Om de vaak erbarmelijke levensomstandigheden van de arbeiders te verbeteren, wilde de progressief-liberaal François Laurent hen vooruitziend maken. Alleen op die manier konden zij zich materieel en moreel verheffen. Omdat jonge kinderen makkelijker te beïnvloeden waren dan volwassenen, zag Laurent heil in het invoeren van het schoolsparen in de lagere scholen. In oktober 1866 werd dat gerealiseerd in het Gentse gemeentelijk onderwijs.

Het succes aldaar werkte inspirend: het schoolsparen breidde zich uit naar andere grote Belgische steden en zelfs naar het buitenland. Het sparen op school was slechts mogelijk geworden dankzij de oprichting van de Algemene Spaar- en Lijfrentekas in 1865, die het nodige administratieve netwerk daartoe schiep. Kwantitatief gezien ging de evolutie van het schoolsparen in stijgende lijn. Ruw geschetst kunnen we stellen dat ongeveer $\frac{1}{3}$ van de statistisch totale schoolbevolking spaarde. De gemiddelde gespaarde som per leerling verdubbelde tussen 1882 en 1911 van 15 naar 30 frank, terwijl de absolute stijging nog veel groter was. In 1911 was via het schoolsparen meer dan 15 miljoen bijeengebracht. Het sparen had het meest succes in de lagere scholen en in de gemeentelijke instellingen. Het industriële Wallonië kende een groter aantal spaarders dan Vlaanderen. Naast het effectief inzamelen van spaarcenten beoogde de initiatiefnemer nog een ander doel, nl. het bijbrengen van een geest van spaarzaamheid aan de arbeiderskinderen. De volksscholen hadden vooral ook een opvoedende en karaktervormende taak. Dit kwam tot uiting via het gelegenheidsonderwijs, dat voor dit onderwerp hoofdzakelijk in de vakken moedertaal en rekenen werd verzorgd. In de pedagogische wereld was niet iedereen het eens over het nut en/of de noodzaak van het schoolsparen. De meerderheid stond eerder wantrouwig en afwijzend tegenover dit liberale initiatief. Niettemin was men het wel roerend eens over het belang van het spaarzaamheidsonderwijs.

Een fenomeen als het schoolsparen beoordelen is geen eenvoudige opdracht. Tegen de bedoelingen en de motieven van de initiatiefnemer kon weinig worden ingebracht. De praktische verwezenlijking ervan heeft wel aanleiding gegeven tot uiteenlopende meningen. Het kan niet ontkend worden dat het schoolsparen op sommige momenten — bijv. bij het ontstaan onder impuls van Laurent — belangrijke resultaten behaalde. Over de hele periode beschouwd, heeft het toch niet het verwachte succes opgeleverd. Uiteindelijk is het aantal scholen waar gespaard werd en het aantal leerlingen dat spaarde, altijd tot een minderheid beperkt gebleven. Problemen i.v.m. de praktische organisatie van het schoolsparen hebben het succes en de vooruitgang ervan tegengewerkt. Het is ook zeer de vraag in hoeverre het onderwijzend personeel zelf overtuigd was van de noodzaak van de verspreiding van het sparen onder de arbeiderskinderen, en daarbij nog bereid was iets daarvoor te doen. De negatieve reacties in sommige pedagogische periodieken zullen de onderwijzers weinig gestuwd hebben in de richting van medewerking. Uiteindelijk bleven de arbeiders

zelf voor het grootste gedeelte verantwoordelijk voor het geringe succes van het schoolsparen. Arbeiders vooruitziend maken, veronderstelt een totale ommekeer in de geest van een volk. En dat is een verschrikkelijk moeilijke, zorniet onmogelijke opdracht!